

Değişim Çağında Osmanlı İstanbul’unda Oyuncaklar ve Oyun Nesneleri

İhsan Erdinçli*

Öz

Çalışmanın amacı, Osmanlı İstanbul’unda çocukların hangi oyuncaklar ve oyun nesneleriyle oynadığını, oyuncakçılığın durumunu da göz ardı etmeden somut olarak belirlemektir. Bu bağlamda 17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren oyuncak imalinde öne çıkan İstanbul’un Eyüp semtine odaklanılmıştır. 19. yüzyılın ortalarında endüstriyel üretim alafranga oyuncaklar; Avrupa menşeli mağazaların raflarında görünür hale gelmiştir. Nispeten daha iyi bilirse de Eyüp oyuncakçılığının ve oyuncaklarının değişim sürecindeki durumu, dönemin çocukları açısından nasıl bir değere sahip olduğu incelenmemiştir. Bunun nedenlerinden biri; dönemin yazınında geleneksel ve modern oyuncaklara yönelik nasıl bir yaklaşım sergilendiğinin sorgulanmamasıdır. Araştırmacılar; modern çağda Avrupai oyuncakların İstanbul’a girdiğinden sıklıkla bahsetmekte ama bunların somut olarak nelerden oluştuğunu nadiren belirtmektedir. Sözü edilen odak noktalarından hareketle planlanan çalışma; arşiv belgeleri, çağdaş gözlemler, yıllıklar, gazeteler ve çocuk dergileri ile mecmualarına dayanmaktadır. Çalışmada; Eyüp oyuncakçılığının Avrupa menşeli oyuncakların İstanbul’a girmeye başlamasından olumsuz etkilendiği ama kısa süre içinde yok olmadığı ileri sürülmektedir. Alafranga oyuncaklar, 20. yüzyılın ilk çeyreğinde geleneksel Eyüp oyuncaklarının yerini almıştır. Modern eğitime daha fazla önem verilmesi, Hürriyet’in ilan edildiği 1908 yılından sonra çocuklara yönelik süreli yayımların nicelik ve niteliğinin artması ve Osmanlı aydınlarının tanıtım yazıları, Avrupai oyuncakların İstanbul pazarına hâkim olmasına katkıda bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: İstanbul, çocuk, oyuncakçılık, Eyüp oyuncakları, alafranga oyuncak.

* Öğr. Gör. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Trabzon/ TÜRKİYE, ierdincli@ktu.edu.tr ORCID: 0000-0002-4762-6129
DOI: 10.37879/belleten.2022.319
Makale Gönderim Tarihi: 26.04.2021 – Makale Kabul Tarihi: 02.08.2021

Toys and Playing Objects in Ottoman Istanbul During the Age of Change

Abstract

The purpose of this study was to determine -in tangible terms without ignoring the status of toy-making- what kind of toys and playing objects the children played with in Istanbul during the Ottoman times. In this regard, the study focused on Eyüp district of Istanbul that was the leading district in terms of toy making in Istanbul beginning in the second half of the 17th century. However, after the second half of the 19th century, European toys of industrial production started to fill the shelves of the toy shops. Rather a well-known subject, the state of toy-making in Eyüp and what those toys meant for the Ottoman children during the modern age has not been thoroughly studied. This is partly because the researchers have not questioned how the contemporary writers viewed the traditional and modern toys in Ottoman Istanbul. Studies often mentioned the introduction of European toys in Istanbul with the coming of the modern age but did not tangibly describe what those toys were. Therefore, this study intended to fill this gap by surveying the archival sources, contemporary observations, newspapers, child magazines and yearbooks. This study posited that toy-making in Eyüp was negatively affected by the influx of European toys in Istanbul but did not disappear in the short term. With the advent of the 20th century, a la franca toys replaced the traditional Eyüp toys. The increasing emphasis on modern education, the growing in the quantity and quality of children's press after the 1908 revolution and the advertising articles of the Ottoman intellectuals helped the European toys dominate the market.

Keywords: Istanbul, children, toy making, Eyüp toys, a la franca toys.

Giriş

Oyuncaksız çocuk, tembelliğın adını öğrenmeden acısını tadar¹.

Günümüzde çocukların vakit geçirdiği, eğlendiği ve aynı zamanda eğitici yönü bulunan oyun nesnelere denildiğinde ekseriyetle endüstriyel oyuncaklar akla gelmektedir. Dolayısıyla sanayileşen ülkelerdeki çocukların bir genellemeyle oyuncuğa daha kolay erişebildiği ve daha fazla oyuncuğa sahip olabildiği düşünülebilir. Peki, sanayileşmemiş, ekonomik açıdan gelişmekte olan ülkelerde yaşayan çocukların oyuncaklardan ve çocukluktan yoksun olduğu ileri sürülebilir mi? Mevcut araştırmalara göre sanayileşen ülke çocukları sahip olma özelliği gösterirken gelişmekte

¹ E. B., "Ezhâr-ı Efkar", *Çocuk Duygusu*, S. 21, 24 Teşrinievvel 1329/6 Kasım 1913, s. 7.

olan ülke çocukları hayal dünyalarının gelişmişliği ölçüsünde yaratıcılıklarıyla öne çıkmaktadır². Elbette bu ayırım, aynı ülkede yaşamasına rağmen farklı değer ve ekonomik gelişmişlik düzeylerine sahip olan çocuklar için de geçerli bir düşünce olarak kabul edilebilir. Gelişmiş bir ülkenin yoksul çocukları, bizzat kendilerinin ve ailelerinin yetenekleri ölçüsünde gerçeğine yakın oyuncaklar yapmak mecburiyetinde kalırken, geri kalmış ülkelerde üst sınıfa mensup ailelerin çocuklarıysa gerçeğine çok benzeyen ve ilgi çeken oyuncaklara sahip olabilirdi.

Sanayi öncesi toplumların gelenekselleşmiş el sanatları yoluyla ürettiği oyuncaklar gibi modern zamanların oyuncakları da ait olduğu çağın kültürel ve gelişmişlik düzeyinin tanığı, aynı zamanda birer minyatürüydü. Yapılan araştırmalara göre toplumların sosyal, siyasal, kültürel, bilimsel özellikleri; oyuncakların tasarımlarına, malzemelerine, yapım tekniklerine de benzer şekilde yansımaktaydı³. Çocuk eğitiminde oyun ve oyuncaklara verilen önem nispetinde artış göstermeye başlayan oyuncaklar, başlangıçta tahta ve pişmiş topraktan el ile yapılmaktaydı. Sanayileşmenin başlaması; bir yandan kullanılan malzemelerin niteliğini değiştirmiş, diğer yandan dönemin gelişmişlik seviyesini yansıtan yeni tekniklerin oyuncakçılıkta da uygulanmasını beraberinde getirmiştir. Sanayileşmenin simgesi makineleşme, 19. yüzyılın ortalarında oyuncaklarda da etkisini göstermeye başlamıştır. Örneğin oyuncak bebekler, 1890 yılında açılıp kapanan gözlere sahip olurken, 1893’te ses eklenerek konuşmaya başlamıştır. Sonneberg bebekleri olarak ünlenen bu oyuncak, başta Amerika olmak üzere dünyanın pek çok bölgesinde ilgi ve talep görmüştür. Aynı şekilde oyuncak trenlere (şimendifer) de hareketli birer minyatür makine görünümünü kazandırılmıştır⁴. Aynı dönemde kurşun askerler, uçaklar ve gemiler de çocukların oyuncakları arasındaki yerini almıştır⁵. 20. yüzyılın başlarına gelin-

- 2 Çocuklar üzerine pek çok çalışmasıyla bilinen Bekir Onur, bu konuya ilişkin Louise Swiniarski ve P. R. Dasen’in değerlendirmelerine yer vermiştir. Bk. Bekir Onur, *Oyuncaklı Dünya*, V Yayınları, Ankara 1992, s. 17.
- 3 Helmut Niemann, “Oyuncağın Gelişim Tarihi”, çev. Bekir Onur, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 24/1, 1991, s. 55, 58; Bekir Onur’un Hillary Kay ve Allen Levy’nin çalışmalarından mülhem bir değerlendirmesi için bk. Onur, *Oyuncaklı Dünya*, s. 13-16, 43.
- 4 Niemann, agm., s. 57. Oyuncakların Avrupa’daki tarihî gelişim süreci için bk. Onur, *Oyuncaklı Dünya*, s. 32-47.
- 5 Sunay Akın, *Kırdığımız Oyuncaklar*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2021, s. 92, 119-120, 150. Böyle bir konuyu çalışma fikri, ilk olarak 2010 yılında İstanbul’daki Oyuncak Müzesi’ni ziyaret ettiğimde oluşmuştu. Dolayısıyla bu yolu açtığı için Sunay Akın’a teşekkürlerimi sunuyorum.

diğinde artık bebeklikten itibaren alınan pek çok oyuncak, çocukları da modern dünyanın tüketim kültürünün önemli bir parçası haline getirmiştir⁶.

Oyuncaklar ve oyun nesnelere ilişkin benzer gelişmeler ve varsayımlar, Osmanlı dönemi İstanbulu örneği için de geçerli kabul edilebilir. Yahya Araz; Alan Prout ve Allison James'in modelini takip ederek Osmanlı çocuklarının kendi ekonomik durumları ölçüsünde ve toplumsal mensubiyetleri çerçevesinde bir çocukluk geçirdikleri düşüncesini kabul eder⁷. Ancak çocukların bizzat kendileri veya aileleriyle birlikte basit ya da daha iyi malzemelerden yaptığı oyun araçları ticarî bir amaca sahip olmadığı için böyle bir faaliyetin izini sürmek mümkün değildir⁸. Yine de Osmanlı son dönemine ait bir değerlendirme, zengin çocukların alçıdan yaptıkları bebeklerine atlas ve kadife gibi kaliteli kumaştan elbiseler giydirdiğine, yoksul çocuklarınsa bebeklerini basit malzemeler kullanarak yaptığına dikkat çekmektedir⁹. Böyle bir anlayışa sahip olan toplumda ekonomik durumu elverişli olmayan erkek çocukların savaş oyunu için basit çubukları veya tahtaları kılıç olarak kullanabildiğini, kız çocuklarınsa basit malzemelerden yapılmış bebeklerle oynayabildiğini düşünmek mümkündür. Ekonomik açıdan iyi durumda olan aileler; gerçeğine daha çok benzeyen, nispeten sağlam veya rengi, malzemesi gibi özellikleriyle dikkat çekici oyuncakları çocuklarına satın alabilirdi. Genel olarak çocukların 17. yüzyıldan itibaren izi sürülebilen Eyüp oyuncaklarını, 19. yüzyılın ortalarından itibaren daha yüksek gelir grubunda yer alanlar başta olmak üzere artan düzeyde Avrupa menşeli oyuncakları tercih ettiği görülmektedir. Ancak özellikle alafranga oyuncakların neler olduğu ve Araz'ın dikkat çektiği gibi¹⁰ çocukların oynadığı oyun ve oyuncakların tarihsel süreçte geçirdiği değişim henüz yeterince araştırılmamıştır. Bu çalışma; söz konusu eksikliğin giderilmesine ve aynı zamanda geleneksel ve modern dönemin oyuncaklarına yönelik dönemin kaynaklarında yürütülen tartışmaların belirlenmesine katkı sağlama iddiasındadır. Bu doğrultuda kullanılan başlıca kaynaklar; toplumun reflekslerinin izlenebildiği süreli yayınlar¹¹,

6 Peter N. Stearns, *Çocukluğun Tarihi*, çev. Hilal Dikmen-Büşra Uçar, Dedalus, İstanbul 2018, s. 232, 290-291.

7 Yahya Araz, *Osmanlı Toplumunda Çocuk Olmak*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2017, s. 17, 24.

8 Olcay Pullukçuoğlu Yapucu, "Osmanlı Kentlerinde Oyuncak Satıcıları", *Geçmişten Günümüze Şehir ve Çocuk*, II, Ed. Osman Köse, Canik Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun 2016, s. 1182.

9 M. Bahâeddin, "Oyuncak", *Servet-i Fünûn*, IX/227, 6 Temmuz 1311/18 Temmuz 1895, s. 301; Kübra Anđı, *Servet-i Fünûn Mecmuasının Sistematik İndeksi (1891-1901)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1997, s. 52. 1902 doğumlu Nâzım Hikmet de kendi yaptığı kâğıttan top, asker, askeri araba ve gemi gibi oyuncaklarla oynayanlardan biriydi. Bk. Akın, *age.*, s. 41.

10 Araz, *age.*, s. 135.

11 Konuyla ilgili çocuklara ve ailelerine hitap eden pek çok süreli yayın, çevrimiçi erişime açık olan

seyahatname ve hatırat türündeki eserlerdir. Arşiv belgeleriye; çoğunlukla oyuncakların güvenliği, sağlığı ve toplumsal hassasiyetlerle ilgili devletin yaklaşımını belirlemek amacıyla kullanılmıştır.

İstanbul’da Oyuncak İmali ve Satıcıları

Osmanlı İstanbul’unda toplum ya Eyüp semtine giderek ya da seyyar oyuncakçılar vasıtasıyla oyuncak temin edebilirdi. Evliya Çelebi’nin verdiği bilgilere dayanarak en azından 17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren İstanbul’da oyuncakçılığın varlığından gayet açık bir şekilde söz etmek mümkündür. Üstelik 100 dükkân ve 105 nefer çalışanıyla azımsanamayacak bir iş kolu olduğu bile söylenebilir¹². Hatta belli bir birikimi ve geleneği olmaksızın bir anda böyle bir dükkân sayısına ulaşamayacağı düşünüldüğünde Eyüp’te oyuncakçılığı daha önce başlatmak gerekir¹³. Eğer 19. yüzyılın ortalarında İstanbul’da bulunan Murad Efendi’nin verdiği bilgileri doğru kabul edersek Eyüp oyuncakçılığını yüzyılın başına, Sultan I. Ahmed dönemine (1603-1617) kadar götürmek mümkündür¹⁴. Eyüp oyuncakçılarının IV. Murad döneminde (1623-1640) düzenlenen esnaf geçit alayında yer almaları, örgütlü bir yapıya sahip olduklarını ve İstanbul’un imalat yapısının bir parçası haline geldiklerini göstermektedir¹⁵. Yine Eyüp’te bulunan marangozların da tahtadan oyuncak imal edebildiği görülmektedir¹⁶. Anlaşılan oyuncak imalatı, birbirine yakın meslek gruplarına da açıldı ve tamamıyla özel bir ihtisas alanı değildi. Bununla birlikte mevcut literatürde Eyüp oyuncaklığının ne zaman başladığıyla ilgili birbirinden farklı, tutarsız, tarihî yanlışlar barındıran bilgiler bulunmaktadır. Üstelik verilen bilgilerin bazıları, referans kaynaklarından yoksun olup sonraki yazarlar tarafından sorgulanmaksızın kullanılmış ve literatüre yerleşmiştir. Dolayısıyla konuyla ilgili tespit edilen eksiklerin giderilmesi elzemdir. Araştırmacıların dayanağı, muhtemelen Nurettin Tilgen’in 1959 yılına ait bir makalesidir. Yazar, Eyüp’te ilk oyuncuğın 18. yüzyılda ve II. Mahmud zamanında (1808-1839) Nizam-ı Cedit

Hakkı Tarık Us Koleksiyonu ve Atatürk Kitaplığı’ndan temin edilmiştir. Ayrıca günümüz Türkçesine aktarılan lisansüstü tezlerin indekslerinden de faydalanılmıştır. Metin içerisinde hem kullanılan orijinal nüshaya hem de faydalanılan lisansüstü çalışmalara birlikte verilmiştir.

- 12 *Evliyâ Çelebi, Evliyâ Çelebi Seyahatnamesi: İstanbul*, 1. Kitap-2. Cilt, haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, YKY, İstanbul 2014, s. 630.
- 13 Nabey Önder, “Türkiye’de Oyuncakçılık”, *Folklor Halkbilim Dergisi*, IV/35, Ekim 1986, s. 15.
- 14 Murad Efendi, *Türkiye Manzaraları*, çev. Alev Sunata Kırım, Kitap Yayınevi, İstanbul 2007, s. 241.
- 15 *Evliyâ Çelebi, age.*, s. 632.
- 16 Özdemir Nutku, “Osmanlı Şenliklerinde Çocuk”, *Toplumsal Tarihte Çocuk*, haz. Bekir Onur, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1994, s. 57.

askeri olarak İstanbul'a gelen Dökmeci Hasan Ağa tarafından yapıldığını yazmaktadır¹⁷. 18. yüzyılın II. Mahmud dönemiyle ilişkilendirilmesi ve oyuncakçılığın başlangıcı olarak kabul edilmesi ilk dikkati çeken yanırlardır. Oldukça geç bir tarihlendirme olmasına rağmen genel olarak bu ve beraberindeki diğer bilgiler, sorgulanmaksızın konuyla ilgilenen diğer araştırmacılar tarafından tekrarlanmıştır¹⁸.

19. yüzyılın ortalarında İstanbul'da yaşamış Hagop Baronyan (1842-1891), Eyüp semtinde tahtadan yapılmış oyuncak imalatının devam ettiğini gözlemlemiştir¹⁹. Benzer bir izlenimi, aynı dönemde İstanbul'da bulunan Murad Efendi de dile getirir²⁰. Geç dönem arşiv kayıtlarına göre Eyüp oyuncakçıları, *Cami-i Kebir Mahallesi, Oyuncakçılar Caddesi*'nde veya *Çıkmaz-ı Oyuncakçılar Sokağı*'nda faaliyet göstermekteydi²¹. Benzer bilgileri, son döneme ait gözlemlerden de takip etmek mümkündür. Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey'in (1842-1928) 1921 yılında verdiği bilgilere göre *Vapur İskelesinden Cami-i Kebir Caddesi'ne sapılınca türbe bahçesine değin sıra dükkânların cümlesi oyuncakçı idi*²². Eyüp'te imal edilen oyuncaklar, ya buraya yapılan ziyaretler esnasında ya da seyyar satıcılar vasıtasıyla İstanbul'un genelindeki ve Osmanlı'nın diğer semtlerindeki çocuklara ulaştırılırdı. Evliya Çelebi'nin verdiği bilgilere göre 300 kişiden oluşan attar (aktar) çerçiler de seyyar, bir diğer ifadeyle gezicilik suretiyle oyuncak satan bir esnaf grubuydu²³. Bu ifadelerden oyuncakların aynı zamanda aktarlarda da satıldığı anlaşılmaktadır. Aktarların ve çerçilerin oyuncak sa-

- 17 Nurullah Tilgen, "Eyüp Oyuncakçıları", *Türk Folklor Araştırmaları*, VI/121, Ağustos 1959, s. yok.
- 18 Sadi Yaver Ataman, *Türk İstanbul*, haz. Süleyman Şenel, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul 1997, s. 177; Fadime Geleş, "Eyüp Oyuncakçıları", *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla Eyüpsultan Sempozyumu V*, Eyüp Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul 2002, s. 219; Tosun Yalçınkaya, "Çocukların Sevinci Eyüp Oyuncaklarıydı", *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla Eyüpsultan Sempozyumu V*, Eyüp Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul 2002, s. 97; Gönül Tütün, "Tarihi Eyüp Oyuncakları", *Müzeler, Oyunlar, Oyuncaklar ve Çocuklar*, haz. Dilek Martal Canko, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir 2014, s. 287.
- 19 Hagop Baronyan, *İstanbul Mahallelerinde Bir Gezinti*, çev. P. Hilda Teller Babek, Can Sanat Yayınları, İstanbul 2014, s. 42.
- 20 Murad Efendi, *age.*, s. 241.
- 21 Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Babiâli Evrak Odası, BEO, 1440/107991, 13 Şevval 1317/14 Şubat 1900; BEO, 1447/108475, 25 Şevval 1317/26 Şubat 1900.
- 22 Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, *Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı*, haz. Ali Şükrü Çoruk, Kitabevi, İstanbul, 2011, s. 104.
- 23 "Ayakta gezen attar çerçileri esnafı, (...) ellerinde sepetler içinde bütün ilaçlar mevcut olup sepetlerinin yüzünde çocuk oyuncakları asıp 'Çerçiden ne hâcet' diye bağırarak alayda geçerler." Bk. Evliyâ Çelebi, *age.*, s. 607.

tışı, 1892 yılına ait bir gazete yazısında görülmektedir²⁴. Yine 1906 tarihli bir arşiv belgesine göre aktarlar ve oyuncakçılar, eskiden beri zararlı ve tehlikeli olmayan oyuncak tabancaların satın alınabildiği yerlerdi²⁵. Hatta son dönem oyuncak satıcılarından Affan Efendi, aslında bir aktar idi. Ruşen Eşref Ünaydın’ın *Oyuncakçı Affan Efendi* isimli hikâyesiyle anlattığı bu oyuncakçının dükkânı, Üsküdar Selimiye’deki evinin altında idi. Gayet dar olan dükkâna kimisi baharat kimisi de Eyüp yapımı oyuncak almak için girerdi. Hatta modern dönemin oyuncaklarından sattığı anlaşılan rakibi Ligor da aktar idi²⁶. 1865 doğumlu Ahmed Rasim, 1921 yılında yazdığı bir yazıda, kendi çocukluğunda sırtında sepetiyle sokak sokak dolaşarak Eyüp oyuncakları satan oyuncakçılardan bahseder. Ayrıca çocuklar, aileleriyle birlikte çıktıkları Eyüp Sultan gezisi sırasında buradaki oyuncakçılara girip oyuncak alabilirdi. Çocuklar, Defterdar İskelesi üzerinden Eyüp Çarşısı’na ulaştıklarında kebabçı, yoğurtçu ve kaymakçı dükkânlarının karşı sırasındaki oyuncakçılardan heyecanla oyuncak alırlardı²⁷. Yine 19. yüzyılın sonlarına ait bir gözleme göre cami avluları, çocukların oyun alanları arasında olduğu için oyuncak satıcılarının uğrak yerlerinden biriydi²⁸. Genel olarak ifade edilirse doğrudan imal edildiği Eyüp Oyuncakçılar Çarşısı’ndan, İstanbul’un her semtinde bulunan aktar dükkânlarından ve seyyar satıcılardan oyuncak temin etmek mümkündü²⁹.

İstanbul’da oyuncak satılan yerlere, 19. yüzyılın ortalarında Avrupa merkezli yenileri eklenmiştir. Çocuk eğitiminde oyuncağın öneminin fark edilmeye başlandığı 16. yüzyıldan itibaren Nürnberg, 17. yüzyılda Sonneberg, oyuncakçılıkta Alman üstünlüğünü getirecek önemli başlangıçlardı. Aynı dönemlerde Fransa da oyuncakçılık alanında öne çıkmaya başladı. Ancak Avrupa’nın oyuncak sektöründe atılım göstermesi ve gelişmekte olan ülkelerin pazarına girmesi, asıl olarak sanayileşmeyle gerçekleşti. Öncesinde basit malzemelerden yapılan oyuncakların niteliği değişirken oyuncak sektörü de küresel bir boyut kazandı. 19. yüzyıla gelindiğinde Almanya, Fransa ve İngiltere, oyuncaklarıyla ün yapan ve birbirleriyle rekabet

24 Mehmed Süleyman, “Yeni Bir Oyuncak”, *Maarif*, III/55, 16 Temmuz 1308/28 Temmuz 1892, s. 47.

25 BOA, Meclis-i Vükela Mazbataları (MV), 113/80, 19 Rebiyülevvel 1324/13 Mayıs 1906.

26 Reşad Ekrem Koçu, “Affan Efendi (Oyuncakçı)”, *İstanbul Ansiklopedisi*, C. I, Tan Matbaası, İstanbul, 1958, s. 223-224; Akın, *age.*, s. 112-114.

27 Ahmed Rasim, “Eyüp Oyuncakları!”, *Vakit*, S 121, 21 Nisan 1337/21 Nisan 1921, s. 2.

28 Krikor Hagop Basmacıyan, *Şark’ta Toplumsal ve Dinsel Hayat*, çev. Altuğ Yılmaz, Aras Yayıncılık, İstanbul 2005, s. 129.

29 “Eyyubsultan Oyuncakları”, *İstanbul Ansiklopedisi*, C. X, Koçu Yayınları, İstanbul 1971, s.5462.

eden ülkeler olarak oyuncak pazarına hâkimdi³⁰. Avrupa, oyuncakçılık sahasında ki gelişmişliğini göstermek için sergiler ve yarışmalar da düzenlerdi³¹.

Resim 1: Bon Marché ve Bazar Allemand ilanı.

Kaynak: *Annuaire Oriental du Commerce*, 1889.

İstanbul'daki mağaza vitrinlerinde de ulaşılabilir hale gelmiştir³². Bilhassa yüzyılın sonuna doğru *albenisi yüksek* Avrupaî oyuncakların ithalatı artmıştı³³. 1894 mali yılına ait dış ticaret verilerine bakıldığında 3.166.839 kuruşluk oyuncak ithal edilirken aynı sektörde hiç ihracat yapılmadığı görülmektedir³⁴. Beyoğlu, alafranga olan diğer pek çok alanda olduğu gibi oyuncakçılıkta da başı çeken bir bölgeydi³⁵. 1881-1914 arasındaki Fransızca almanak incelendiğinde, Beyoğlu'nda Bon Marché ve Bazar Allemand isimli meşhur mağazalarda oyuncak da satıldığı görülmektedir.

Avrupa'daki gelişmeler, 19. yüzyılda çok yönlü bir modernleşme hareketine yönelen Osmanlı Devleti'ni etkilemiştir. Alafranga oyuncaklar, başlangıçta Avrupa'ya giden bürokrat ve üst sınıf aileler tarafından getirilirken daha sonra

30 Onur, *age*, s. 32-47; Niemann, *agm.*, s. 57.

31 Niemann, *agm.*, s. 57. Sergilerin Osmanlı dünyasındaki yansımaları için bk. "Oyuncak Sergisi", *Servet-i Fünûn*, XXII/556, 6 Kânunuevvel 1317/19 Aralık 1901, s. 150-151; Rüştü Yılmaz, *Servet-i Fünun Dergisi (547-650. Sayılar) - İnceleme ve Seçilmiş Metinler-*, (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Sivas 2019, s. 71. 1914 yılının birinci seçilen oyuncacı; sekiz İngiliz savaş gemisinin küçük modellerinden oluşan "mini bir donanmadır". Bk. M. M. "Çocuk Havâdislerinden: Bir Oyuncak Filo!", *Çocuk Dünyası*, S 43, 2 Kânunusani 1329/15 Ocak 1914, s. 11-12; Besime Ceylan Erikli, "Çocuk Dünyası" Dergisinin Halk Edebiyatı ve Folklor Ürünleri Açısından İncelenmesi, (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Balıkesir 2019, s. 102.

32 Cüneyd Okay, *Osmanlı Çocuk Hayatında Yenileşmeler 1850-1900*, Kırkambar Kitaplığı, İstanbul 1998, s. 85-86.

33 G. Gürkan Öztan, *Türkiye'de Çocukluğun Politik İnşası*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2011, s. 35-36.

34 Tevfik Güran, *Osmanlı Devleti'nin İlk İstatistik Yılı 1897*, C V, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara 1997, s. 201.

35 Yapucu, *agm.*, s. 1185. Ayrıca bk. Giovanni Scognamiglio, "Beyoğlu Oyuncakçıları", *Toplumsal Tarihte Çocuk*, haz. Bekir Onur, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1994, s. 139.

Yıllıkta yer alan oyuncakçıların isimleri ve sayılarında yıldan yıla değişkenlik göze çarparken Bon Marché ve Bazar Allemand ilanlarında süreklilik görülmektedir. Özellikle ilanlarda dikkati çektiği gibi bu mağazalar, sadece oyuncak değil, pek çok Avrupa menşeli ürünü bir arada sunmaktaydı. Paris merkezli olarak 1854 yılında kurulan Bon Marché, İstanbul’da bir şube açmamış, bunun yerine tek temsilci olarak Christofle Anonim Şirketi’ni belirlemiştir³⁶. Yine Bazar Allemand, envai çeşit ürünün yanı sıra oyuncak satılan mağazalarından birini Grand Rue de Péra’da açmıştı. Bazar Allemand’ın sahibi, 1881’den 1900 yılına kadar Wilhelm Paluka, bu yıldan itibaren Adolf Paluka olarak görünmektedir³⁷. 1891-1895 yılları arasındaki oyuncakçılar arasında ismi görünen Mehmed Usta; Sirkeci’de faaliyet göstermekteydi. Pek çok ürünün yanı sıra oyuncak da satan mağazalardan bir diğeri olan Jean Sferopoulo, 1889-1890 yılında ortak olarak karşımıza çıkmaktadır. 1895-1897 yılları arasında ve 1900 yılına ait almanakta yer almazken, 1904’te el değiştirerek C. Petralli tarafından devralınmış görünmektedir. Oyuncak satışı yapılan diğer mağazaların isimleri ve adresleri aşağıdaki tablodan incelenebilir.

Tablo 1: İstanbul’daki Oyuncakçıların İsimleri ve Faaliyet Bölgeleri³⁸

Oyuncak Satılan Mağazanın Adı veya Sahibi	Adresi
Bon Marché	Grande Rue de Pera, No: 354 ve Mezarlık Sokak, No: 29.
Bazar Allemand	Grande Rue de Pera, No: 388.
Mihran Meszeley ve ortağı, <i>İstanbul’da Bon Marché</i>	Rıza Paşa Yokuşu, Bazar Oriental, No: 20, Sirkeci.
Jean Sferopoulo	Grande Rue de Pera, No: 419.
C. Petralli	Grande Rue de Pera, No: 419.
Guillaume Woyacek	Grande Rue de Pera, No: 375.
Emm. Scarlatos	Grande Rue de Pera, No: 569.

36 Bon Marché, 1881-1885 yılında Mezarlık Sokak, No: 9’da, 1889’dan itibaren No: 29’da faaliyet göstermiştir.

37 1881’de 283 numarada görünen Bazar Allemand, 1883 yılından itibaren uzun bir süre 388 numarada faaliyet göstermiştir.

38 Tablo, 1881’de *L’indicateur Oriental*, 1883-1888 arasında *Indicateur Oriental Annuaire du Commerce*, daha sonra *Annuaire Oriental du Commerce* adıyla Raphael C. Cervati tarafından yayınlanan Fransızca almanağın 1881-1914 yılları arasındaki 21 yılı incelenerek tarafımızdan oluşturulmuştur. Fransızca terimlerin çevirisinde sağladığı destek için saygıdeğer hocam Doç. Dr. Eyyub Şimşek’e teşekkür ederim.

Bohor Asseo	Mahmud Paşa Sokağı, No:68, Sirkeci.
Vagoum Macok	Yorgancılar Sokak, No: 269, Galata.
S. Papazoğlu	Kalpakçılar Sokak, No: 12, Sirkeci.
Nathan Goldstein	Mahmutpaşa Sokak, 68, ³⁹ 79, Srikeci.
Mehmed Usta	Uzun Çarşı Sokak, No: 302, Sirkeci
A. C. Afker	Grande Rue de Pera, No: 406.
Parma	Grande Rue de Pera, No: 272.
Cohen (Moise Elia)	Çarşılı Han, No: 22, 35, Sirkeci.
A. Petridis	Divrik Sokak, No: 58, Sirkeci.
Charalambou (Basile)	Hazzopulo Pasajı, No: 12, Pera.
C. Lemonidés	Hastahane Han, No: 51, Galata
D. Ricci	Grande Rue de Pera, No: 635. ⁴⁰
Naoum Garodeski	Yüksek Kaldırım, No: 27, Galata.
Aram Keçeciyan	Kara Molla Sokak, No: 16, Galata.
Orosdi Back	Bahçekapı, Sirkeci.
Georges E. Ploumos	Yüksek Kaldırım, No: 65, Galata.

Eyüp oyuncakçıları, henüz yüzyılın ortalarında geniş ölçüde yaygınlık kazanmamış olan Avrupa oyuncakları karşısında eski sanatlarını devam ettirmekte bir sakinca görmemişlerdir. 1870'lerde kendi ürettikleri oyuncakları, seçkin aileler dâhil beğenen ve satın alan bir kitle varken farklı bir arayışa yönelme ihtiyacı hissetmemişlerdir⁴¹. Ancak hemen aynı dönemlerde Eyüp oyuncakçılarının genel olarak sanatlarında geleneği takip edip hiçbir ilerleme gösteremediklerine dair eleştirel gözlemlere sıklıkla rastlamak mümkündür. 19. yüzyılın ortalarında İstanbul'da bulunan Murad Efendi, Eyüp oyuncakçılarının sanatlarında geleneğe bağlı kalmalarını, hiçbir ilerleme göstermemelerini, dönemin modasını takip etmemelerini ciddi şekilde eleştirenlerden biri olarak öne çıkmaktadır. Kendi döneminde basit düzeyde modern eklemelerin yapıldığını kabul eden yazar, genel olarak oyuncakların Sultan Ahmed zamanından itibaren aynı kurallara ve modele göre üretildiğine dikkat çekerek⁴².

39 Bohor Asseo'nun 68 numaralı işyerini satın almış görünüyor.

40 En son 1909'da 635 numarada olan Ricci, 1912 ve 1913 yılında 568 numaralı işyerine taşınmış görülmektedir.

41 Murad Efendi, *age*, s. 241-242; Ahmed Rasim, *agm.*, s. 2.

42 Murad Efendi, *age*, s. 241.

Aslında II. Abdülhamid döneminde geçtiği anlaşılan bir olayı doğru kabul edersek Üsküdar’da yeni ortaya çıkan *asrî bir oyuncakçı* vardı. Ancak gerekçesi bilinmeyen bir nedenle tutuklanıp sorgusunun ve *zılgıtın* ardından yine eskisi gibi Eyüp oyuncakları satmaya mecbur edilmişti⁴³.

Osmanlı entelektüelleri, Avrupaî oyuncakların dünyada ve İstanbul pazarında yükselişi karşısında Eyüp oyuncakçılarının ve oyuncakların kötü taraflarını eleştirmiş, üretim tekniklerinde zamanın ruhunu yakalayamadıkları ithamıyla mahkûm etmiştir. 1890 yılında *Tercüman-ı Hakikat*’te yer alan bir yazıda oyuncakçılıktaki yeni teknikler ve pedagoji alanındaki gelişmeler hakkında bilgi verilerek bu yönde Eyüp oyuncakçılığının geri kalması eleştirilmiştir⁴⁴. 1894 yılında *İkdam* gazetesinde yayınlanan bir başka yazıya göre *doğramacıların işine yaramayan tahta parçaları, terzilerden arta kalan kumaş kırıntıları, tenekeci Yahudilerin bile beğenmeyip attıkları tel, cam ve teneke parçaları* oyuncakçılığın basit malzemeleri olarak kullanılabilir. Böyle bir teşebbüste bulunacak bir kişi, bir yandan kendine gelir elde ederken diğer yandan oyuncakların ithaline ayrılan *servet*in ülkede kalmasına katkı sağlayacaktır. Ancak Eyüp oyuncakçıları, ustalarının öğrettiklerine bağlı kalıp yeniliğe açık olmadıkları için sayıları bir iki dükkâna kadar düşüp yok olmanın eşiğine gelmiştir⁴⁵. 1895 yılında *Servet-i Fünûn*’da yer alan M. Bahâeddin imzalı bir yazıda yine Avrupa, özellikle Nürnberg ve Paris oyuncakçılığının gelişmişliğinden ve her geçen gün daha da ilerlediğinden bahsedilir. Eyüp oyuncakçılığının bilim ve teknolojideki gelişmeleri takip edip değişime uyum sağlamamaları, bir yandan kendilerinin diğer yandan da oyuncakların ithali nedeniyle ülkenin zarara uğramasının sebebi olarak gösterilir. Yazara göre en azından bu *muntazam* oyuncaklar incelenir ve benzerleri yapılmaya çalışılırsa mesleklerinde gitgide ilerleme gösterebilirler⁴⁶. Gazetelerde Avrupa oyuncaklığı hakkında yazılan yazılar içerisinde oldukça derinlemesine yapılmış incelemeler de bulunmaktadır. *Servet-i Fünûn*’da yer alan 1904 tarihli bir yazıya göre oyuncakçılar, eskiden sardalye kutularının tenekelerini kullanırken artık özel olarak hazırlanmış mukavva, lastik ve teneke tabakaları tercih etmekteydi.

43 Sermet Muhtar Alus, “Eyüp Oyuncakları”, *Tarih Hazinesi*, II/14, Aralık 1951, s. 702.

44 “Mevâd-ı Mütenevvia: Edison’un Oyuncakçı”, *Tercüman-ı Hakikat*, S. 3473, 25 Kânunuevvel 1305/6 Ocak 1890, s. 5; Hatice Köseoğlu, *Tercüman-ı Hakikat Gazetesi (3001-3500. Sayılar) İnceleme ve Seçilmiş Metinler*, (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Sivas 2014, s. 162.

45 “Musâhabe-i Nisâiye: Oyun ve Oyuncak”, *İkdam*, S. 77, 5 Teşrinievvel 1310/17 Ekim 1894, s. 3; Selahattin Çitçi, *İkdam Gazetesinin Sistematik İndeksi (1894-1904)*, (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), İstanbul 2000, s. 272.

46 M. Bahâeddin, “Oyuncak”, s.301-302.

Elli beygirlik makinelerde hazırladıkları çeşit çeşit oyuncakları, *dünyanın her tarafına* göndermekteydi⁴⁷. Artık Avrupa’da çocuklara yılbaşında hediye ve oyuncak almak moda olmuştu, *çocuk cenneti* denilen ve *bir mahalle kadar büyük olan* oyuncak mağazalarıysa Avrupalıların ihtiyaçlarına cevap vermek üzere hazır. Çocuklar, anne ve babasıyla mağazaları gezer ama iş oyuncak seçmeye geldiğinde bol çeşit karşısında uzun süre kararsız kalırlardı⁴⁸.

Gazete yazılarında Avrupa oyuncakçılığının istihdam ve kazanç bakımından hem bireyin hem de ülkenin ekonomisine sağladığı olumlu katkıların vurgulanması, bir anlamda Osmanlı’da benzer girişimleri teşvik etmeye yöneliktir. Örneğin 1909 yılında *Ceride* gazetesindeki bir yazıda Eyüp oyuncakçılarının *göreneklerine* bağlı kalmaları eleştirilmiştir. Yazıyı kaleme alan Ali Nihad, suiistimal edilmemek kaydıyla aslında göreneğe uygun hareket etmenin doğal ve gerekli bir temayül olduğunu ancak iyi yönde kullanılmadığında ilerlemenin önünde bir engel teşkil ettiğini belirtir. Bolulu aşçıbaşılarla birlikte Eyüp oyuncakçılarını eleştirir: *Ben ustamdan böyle gördüm” diyerek yaptıkları şeyin haricine çıkamazlar. Hele Eyüb oyuncakçuları Bon Marşe ve Pazar Alman’a götürüldükde biz bundan daha iyisini yaparız ama bizden kimse almaz gibi birtakım vâhi sözlerle geçiştirirler*⁴⁹. Güzide isimli yazar ise kadın okurlarını *dünyada en kazançlı* iki meslekten biri olarak gördüğü oyuncakçılığa yönlendirmeye çalışır. Yazar, düşüncesini desteklemek için Avrupa kadınlarının geceleri kızlarıyla birlikte birkaç saat masa başında çalışarak oyuncakçılıkla meşgul olduklarını ve aile ekonomisine destek sağladıklarını örnek gösterir⁵⁰. Tüm bu yazılar, oyuncakçılığın kâr sağlayan bir meslek olduğunu vurgulayarak Eyüp oyuncakçılarının ihmal ettikleri alanı doldurma düşüncesinin bir yansıması olarak görülebilir. Zira özellikle son zamanlarda artan *gayet musanna ve zarif* Avrupa oyuncaklarıyla rekabet edemeyen Eyüp oyuncakçuları *perişan* olmuştur⁵¹. Ahmed Rasim, 1921’de *O koca çarşıda bir tane oyuncakçı dükkâm kalmış!* olmasından, kadim bir geleneğin yok olmak üzere bulunmasından dolayı hayıflanır. Fakat gelişmemiş bir sanatın ayakta kalmasının mümkün

47 “Oyuncakçılık”, *Servet-i Fünûn*, XXVI/665, 8 Kânunusani 1319/21 Ocak 1904, s. 227-230; Hatice Şahin Fındıkcı, *Servet-i Fünûn Dergisi (651-754. Sayılar) -İnceleme ve Seçilmiş Metinler-*, (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Sivas 2019, s. 42.

48 M. M. “Çocuk Havâdislerinden: Bir Oyuncak Filo!”, s. 11.

49 Ali Nihad, “Göreneği Suiistimalden Sakımalı”, *Ceride*, S. 44, 9 Temmuz 1325/22 Temmuz 1909, s.766-767; Nurhan Bilir, *Ceride ve Bilgi Yurdu Işığın Mecmualarının İnceleme ve İndeksi*, (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), İstanbul 2013, s. 260.

50 Güzide, “Oyuncak Ticareti”, *Bilgi Yurdu Işığın*, S. 3, 15 Haziran 1333/15 Haziran 1917, 42-45; Bilir, *a.g.t.*, s. 157.

51 Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, *age.*, s. 105.

olmadığının farkındadır. Hatta İstanbul’un alâmet-i farikasından biri olan Eyüp oyuncakçılığının birkaç seneye kadar yok olacağı ve gelecek nesil için hatıralarda hiçbir iz kalmayacağı öngörüsüyle sözlerini tamamlar⁵².

Payitaht İstanbul’da Çocukluk İzleri ve Eyüp Oyuncakları

Osmanlı Devleti; bayramlar, toplu sünnet düğünleri ve şenlikler gibi özel zamanlarda düzenlenen eğlencelerde, çocuklar ve yetişkinler için büyük oyuncaklara yer verirdi. Bunlardan asma salıncaklar küçük çocuklara, kolan ve büyük salıncaklar- sa gençlere ve yetişkinlere hitap eder; sallanmanın yanı sıra birbirleriyle yarışma fırsatı sunardı. Yatay döner bir çarka asılı salıncaktaki çocuklar, sabit bir noktada bekleyen ve elindeki sopasıyla kendini savunan bir adamın külâhını düşürmeye çalışırdı. Ayrıca hızlı sallanarak bir platformun yüksek noktasında asılı halde bulunan cisimleri almaya çabalarlardı. Dört çocuk alabilen veya daha fazla kişi kapasitesine sahip olup katır ya da eşeklerle hareket ettirilen dönme dolaplar, şenliklerin bir diğer unsuruymdu. At, karaca, aslan veya sakallı, bıyıklı insan başlı olabilen atlıkarıncalar da vardı. Yerden bir arşın kadar yükseklikteki platform üzerine kurulu atlıkarıncalar, dişli bir çark vasıtasıyla döndürülmekteydi. Yine dört çocuk alabilen ve insan gücüyle çekilebilen çek çek arabası, ilgi çekici süsleri ve püsküllü tentesiyle şenliklerin en gözde çocuk oyuncaklarından biriydi. Çocuk eğlencelerine mahsus ayrılmış bölümlerin bir diğer unsuru, Eyüp oyuncakları satmak üzere bulunan seyyar oyuncakçılardı⁵³. Osmanlı İstanbul’unda çocuklar; böyle özel zamanların dışında, günlük hayatlarında ailelerinin yaptıklarının yanı sıra Eyüp oyuncaklarıyla oynardı. 17. yüzyıl ortalarında Evliya Çelebi, *bin çeşit oyuncak* arasında kamış boru, tırl (fırlak-pırlangıç/dönerken öten topaç), fırlak (bir tür fırfır), küçük def, dümbelek, kemeççe, sıçan ve kuşları saymaktadır. Düzenlenen esnaf geçit alayı sırasında sundukları gösteride çocuğun *Â dadı ben bu oyuncuğu isterim yahut istemem* deyip ağlaması⁵⁴, oyuncakların dönemin çocukları için taşıdığı önemin göstergesi olarak okunabilir.

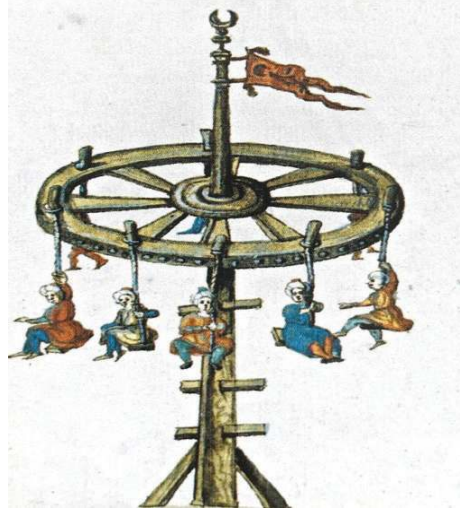
52 Ahmed Rasim, agm., s. 2.

53 Nutku, agm., s. 58-59; Metin And, “Kültürler Kavşağında Oyun ve Oyun Nesnelерinin Tarihi”, *Toplumsal Tarihte Çocuk*, haz. Bekir Onur, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1994, s. 156-161

54 Evliyâ Çelebi, *age.*, s. 632.

Resim 2: 16. yüzyıla ait bir dönme dolap.
Kaynak: Metin And, *Oyun ve Bügü*, s. 568.

Resim 3: 17. yüzyıldan bir döner çark.
Kaynak: Metin And, *Oyun ve Bügü*, s. 568.

Çocuklar için tertiplenen eğlencelere 19. yüzyılda da rastlanmakta, sünnet düğünlerinde çocuklara oyuncaklar dağıtılırken⁵⁵ bayramlarda yine atlıkarınca ve salıncak gibi eğlence araçları yer almaktaydı⁵⁶. Ancak yüzyılın ortalarından itibaren bu tür büyük oyuncaklar, “tehlikeli” ve “faydasız” görülerek eleştirilmeye başlanmıştır. İlk olarak *MümeYYiz*, oynamaya ve gezmeye karşı olmadıklarını belirterek Ramazan Bayramı münasebetiyle “edebi” ile eğlenmeyen, taşkınlık yaparak insanları rahatsız eden, medrese hocalarının ağaçlara kurduğu ecel beşiğine benzer salıncaklara binip kendi canlarını tehlikeye atan bazı çocukları eleştirmiştir⁵⁷. *Arkadaş* dergisinin 1876 tarihli “Memleketimizin Batası Âdetlerinden” başlıklı yazı-

55 Nuran Yıldırım, *Hastane Tarihimizde Bir Kutup Yıldızı Hamidiye Etfal Hastanesi*, Şişli Etfal Eğitim ve Araştırma Hastanesi, İstanbul 2010, s. 86. Yıldız Hastanesi’nde sünnet olan çocuklara “türlü türlü oyuncaklar” dağıtılmıştır. Bk. BOA, Yıldız Sıhhiye Nezareti Maruzatı (Y.PRK.SH.), 6/10, 27 Muharrem 1315/28 Haziran 1897.

56 *La Tuqqie*, 27 Aralık 1870’den aktaran: Nur Akın, *19. Yüzyılın İkinci Yarısında Galata ve Pera*, Literatür Yayınları, İstanbul 2011, s. 136. Üsküp Vardar’da bölge ahalisince “atlıkarınca” adıyla bilinen bir oyuncak (baziçe) yaklaşan Ramazan Bayramı’nda kurma talebi için bk. BOA, YB.021, 79/94, 25 Ramazan 1301/19 Temmuz 1884.

57 “Tebrik”, *MümeYYiz*, S. 13, 5 Şevval 1286/8 Ocak 1870, s. 1. İki sayı sonra derginin eleştirdiği şekilde eğlenmeyen çocuklar, bir “varaka” yazarak kendilerini savunmuştur. Bk. “Bir Varaka”, *MümeYYiz*, S. 15, 19 Şevval 1286/22 Ocak 1870.

sında eskiden beri Fatih Cami Meydanı ile Üsküdar İnadiye, Bülbülderesi ve diğer bazı yerlerde bayramlarda kurulan dönme dolap, kolan ve ecel beşiği gibi salıncakların bayağı ağaçtan yapılması, eskimesi ve çürümesinden dolayı pek emniyetli olmadığından, bilakis tehlike saçtığından bahsedilmiştir. Buna rağmen çocukların ecel dolaplarına tıklım tıklım binmesi, diğerlerinin karınca gibi toplanarak sırada beklemesi, ailelerinse çocuklarını böyle yerlere göndermesi eleştirilmiştir⁵⁸.

19. yüzyılda seyahatname, hatırat ve süreli yayımlarla artan kaynak çeşitliliğiyle Eyüp oyuncaklarına dair daha fazla bilgi edinilebilmektedir. Yazdığı masallarıyla ünü Danimarka dışına yayılan Hans Christian Andersen’in 1841 yılı başlarında geldiği İstanbul’da Züleyha adında bir çocuğun elinde gördüğü at şeklindeki bir

Resim 4: Sermet Muhtar Alus tarafından *Tarih Hazinesi* için çizilmiştir.

Kaynak: Alus, agm., s. 701.

su testisi muhtemelen Eyüp oyuncaklığıydı⁵⁹. Yüzyılın ikinci yarısında Ahmed Rasim, kendi çocukluğunda oynanan Eyüp oyuncaklarının geniş bir listesini vermiştir. Yazar, bir çocuğun kırmızı ve mavi boyalı tahta kılıçlar kuşandığını, hacıyatmazlarla günlerce düşüp kalktığını, aynalı beşiklerde bebek uyuttuğunu, kamış tüfeklerle nişan aldığını, ipli oklarla turnayı gözünden vurduğunu, şişirme gaydalarla horalar teptiğini, cambazlarla akrobatlık yaptığını, davullarla oda ve sokaklarda dolaştığını, fırıldak, dönme dolap, firdöndü, şişirtme (balon), leylek ve çekirge gibi oyuncaklarla oynadığını işlevlerini de belirterek anlatmıştır. Ayrıca Ahmed Rasim, kendi çocukluk günlerindeki Eyüp oyuncaklarına yönelik beğenisini açıkça ifade etmiştir: *O zaman hayat ne kadar sade imiş, şimdi anlıyorum. On paraya, bir kuruşa bir çocuk gönlü alınır! En yaramaz oğlanı bir trampete bah-*

58 “Memleketimizin Batası Âdetlerinden”, *Arkadaş*, S. 4, 18 Teşrinievvel 1292/30 Ekim 1876. Yaklaşık altı yıl önce dile getirilen bir eleştiride, ecel beşiği denilen dolapların kaldırıldığına dikkat çekilmektedir. Bk. Bir Varaka”, *Miimeyyiz*, S. 15, 19 Şevval 1286/22 Ocak 1870.

59 K. Hamsun-H.C.Andersen, *İstanbul’da İki İskandinav Seyyah*, çev. Banu Gürsaler-Syvertsen, YKY, İstanbul 2017, s. 100. Kitaptaki ilgili kısmın Andersen’in 1842 yılında yayınlanan Bir Şairin Çarşısı adlı kitabından derlenmiştir. Ayrıca bk. Akın, *age.*, s. 7-8.

çede saatlerce uğraştırır, en huysuz bir kazı attarın taş bebeği sustururdu.⁶⁰ Aileleriyle çıktıkları Eyüp gezilerinde oyuncak imalatçıların dükkânlarına girerken ve aldıkları fırıldak, güllurusu şişirtmeler, kılıç ve çekirgelerle geri dönerken nasıl bir çocukluk heyecanı duyduklarını anlamak güç değildir⁶¹. Kızak ve uçurtma da çocukların eğlence araçlarındandır⁶². Refik Halid Karay (1888-1965), Ahmed Rasim'in çocukluğunun geçtiği Sultan Abdülaziz dönemi çocuk oyuncakları arasında kaynana zırlıtısı ve haciyatmazın yanı sıra tekerlekleri dönünce elleriyle bir zili çalan arabalı tavşanı, gaydanın küçüğü kamış düdüğü, mukavva Karagöz'ü ve meşin topu sayar. Ayrıca kaydırak ve evin yapımı esnasında hem ailenin kendi çocuklarının hem de misafir çocukların oynaması, bilhassa bebeklerin uyuması için salıncakların bulunduğu belirtir⁶³. Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, kırmızı tüylü koyun ve kuzuları, ağaçların oyulmasıyla yapılmış allı sandalları, hünkâr kayıklarını, boyalı aynaları, ikişer üçer şerefeli camisiz minareleri, aynalı toprak testiler ile bardakları da listeye ilave eder⁶⁴. Sermet Muhtar Alus (1887-1952) ise darbuka, araba, havan, tereyağı yayığı, şakşak, kaval, kursak düdüğü, kâğıt ve deve derisinden Karagöz'ü ekler ve genel olarak Eyüp oyuncaklarını tanıtır. Örneğin yazara göre seyyar oyuncakçılar, mahalle aralarında dolaşırken rastladıkları çocuklara haciyatmazı satmak için *Hacı babam yatar mı be? Komşunun kaynanasına sevdâ çekiyor, moruğu sabaha kadar uyku tutmuyor!* gibi sözler söylerdi. Ancak onun anlatımında Eyüp oyuncaklarının şekli ve malzemesine yönelik bir eleştiri açıkça hissedilir. Özellikle seyyar oyuncakçıların sokaklarda dolaşırken çaldığı kursak düdüğün tükürükle *vıcak vıcak* olup burun direğini kırarcasına kötü koktuğunu belirtir. Üstelik çocuklar, aynı şekilde çalabilmek için bilhassa oyuncakçının çaldığı düdüğü satın almak isterlerdi⁶⁵. Bu yönde Murad Efendi'nin genel olarak getirdiği eleştiri, çağın gelişmişlik düzeyinin oyuncaklara yansıtılmaması, çocukların yine dedelerinin oynadığı oyuncaklarla oynamaya devam etmesi, ailelerin de çocuklarının eğitimleri konusundaki bilinçsizliğidir. Sa-

60 Ahmed Rasim, agm., s. 2. Bununla birlikte Ramiz Akyürekli, *Eski Osmanlıların Eski Osmanlıların taassup dolu kafalarının oyuncak imalatının tahakkukuna imkan vermeyeceğini düşünmek yanlış değildir. Resmin günah telakki edildiği bir ortamda herhangi bir hayvanatı veya herhangi bir tür bebeği imal etmenize imkan var mıdır?* sözleriyle genelleyici bir değerlendirmeye yer vermektedir. Bk. Ramiz Akyürekli, "Oyuncakçılığın Doğuşu ve İnkişafı", *Oyuncaklı Dünya*, V Yayınları, Ankara, 1992, s. 177. Sunay Akın'ın da bu çalışmadaki bilgileri kullandığı anlaşılmaktadır. Bk. Akın, *age.*, s. 56.

61 Ahmed Rasim, agm., s. 2.

62 Basmacıyan, *age.*, s. 223.

63 Refik Halid Karay, *Üç Nesil Üç Hayat*, İnkılâp Kitapevi, İstanbul 2009, s. 14, 17.

64 Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, *age.*, s. 105.

65 Alus, agm., s. 701-702. Benzer eleştiriler için bk. "Eyyubsultan Oyuncakları", *İstanbul Ansiklopedisi*, C X, Koçu Yayınları, İstanbul 1971, s. 5461-5462.

man kullanılarak yapılmış tahta atlar, balıklar, *çarpancı* renkli kumaş artıklarından epey bir çaba gösterilerek yapılmış tek hörgüçlü deveyi andıran *şekilsiz yaratık*, iki kuşak öncesindeki çocukların oynadığı hayvanlara benzetilmektedir. Renkli cam boncukların ve midye kabuklarından süslerin eski örneklerine yakın olduğunu tahmin eden yazar, deve gözü için iki gömlek düğmesi kullanılmasını *mahcup modern ekler* olarak görmüştür. Yine eskiden beri *baş tacı* olan kayıklar ve arabalar, uzun bir süredir bol miktardaki kırık ayna parçaları ve tüylerle süslenmektedir. Murad Efendi, mevcut oyuncaklar üzerindeki gelişmeleri görmezlikten gelmez ama bunları epey basit düzeyde bulur: *Eğer kararmış bir odun parçasını mavi ve kırmızı lekelerle bezeyip üzerine silindir levhalardan bacalar kondurup buharlı gemi olarak modernleştirilenleri yenilik olarak saymazsak, imalatları Sultan Ahmed zamanından beri aynı model ve kurallara göre yapılır*⁶⁶. Ancak henüz 1870’li yıllarda üst sınıf aileler bile hâlâ geleneksel oyuncakları tercih eder, çocuklar da mutlu olurdu⁶⁷. Burada hemen aynı dönemlerde İstanbul’da çocukluğunu geçiren Ahmed Rasim’in Eyüp oyuncaklarına yönelik beğenisini dikkate aldığımızda, Murad Efendi’nin verdiği bilgilerin dönemin anlayışıyla örtüştüğü fark edilecektir.

Alafranga oyuncaklar, Murad Efendi’nin dikkati çektiği gibi 19. yüzyılın ortalarında henüz İstanbul piyasasının geneline yayılmamıştı. Dolayısıyla herkes, bu tür oyuncaklara kolay bir şekilde ulaşamıyordu. Belli bir süreye, özellikle yüzyılın sonuna kadar Eyüp oyuncaklarının hitap ettiği bir kesim var olmaya devam etti. Ancak dönemin süreli yayınlarında Avrupa oyuncakçılığı ve oyuncakları üzerine yazılar da artış göstermeye başlamıştı. Oyuncak sergileri ve yeni oyuncaklar hakkında bilgiler verilirken Eyüp oyuncakları da sanat ve maharetten yoksun oldukları, çocukların zekâ gelişimine katkı sağlamadıkları gerekçeleriyle eleştirildi. Örneğin bu tür yazılardan birinde leylek şeklindeki oyuncak, aslında birbirine bağlanmış birer karış uzunluğundaki tahta parçalarına benzetilmiştir. Bu ve diğer oyuncakların çocukların zekâsını geliştirmek yerine daha da geriletği ileri sürülmüştür⁶⁸. Yüzyılın sonlarındaki çocukların artık bir Eyüp oyuncakını Bon Marché’de satılan bebekler kadar beğenmediği, seçme şansı verildiğinde *cicisi* çok olan ikincisini tercih edeceklerinin kesin olduğu yönünde yazılar görmek mümkündür⁶⁹. Ancak 1913 yılında hâlâ Eyüp oyuncaklarıyla oynayan çocuklar vardır. Nitekim *Talebe*

66 Murad Efendi, *age.*, s. 241.

67 Murad Efendi, *age.*, s. 241-244.

68 “Mevâd-ı Mütenevvia: Edison’un Oyuncakçı”, s. 5.

69 M. E., “İcmâl-i Edebi”, *Malumat*, S. 73, 27 Şubat 1312/11 Mart 1897, s. 496.

Defteri adlı dergi, sözü edilen yılda dönemin çocuklarına oynadıkları *millî oyun ve oyuncaklarımızı* sorup gelen cevapları yayınlıyarak bugüne çok değerli bilgiler bırakmıştır. Çocukların oynadığı oyunlar listesinden oyun nesnesi ve oyuncaklar ayrımını yapmak, her bir oyunun nasıl oynandığını bilmek pek kolay değildir. Ayrıca *millî oyuncaklarımız* başlığı altında verilen bazı oyuncaklar, oyunlar listesinde de görülmektedir. Bir fikir olması açısından uzun oyun listesi içerisinde oyuncak veya oyun nesnesi olarak değerlendirilebilecek olanlar şunlardır: ip atlama, uçurtma, aşık, beş taş, bebek, tahterevallı, ceviz, çelik çomak, çember çevirme, topaç, top, fincan, yüzük, kaydırak, kukla, kızak. Gelen cevaplara göre çocukların oynadığı *millî* oyuncaklar şunlardır: *ok- aşık kemiği, uçurtma, bal mumu ördek, cirit, çelik çomak, çember, dürlüce (ağaç dalından düdüük), davul, def, zurna, sapan, topaç, tabanca, zıpzıp, kalkan, kaniç?, kırbaç, kızak, kargı, kaval, kement, güz, mızrak*. Eyüp oyuncaklarından da beşik, kursaklı düdüük, hacıyatmaz, kocakarı zırlıtısı, aynalı testi ve çocuk arabasıyla oynadıkları görülmektedir⁷⁰.

Resim 5: Hasta çocuklarıyla ilgilenen bir aile.

Kaynak: *Çocuklara Mahsus Gazete*, Nr. 297, 22 Teşrinisani 1317/5 Aralık 1901, s. 4.

Eyüp oyuncakçları, 20. yüzyılın başında birer birer kapanıp sayıları bir-ikiye kadar düşünce, oyuncaklar da yok olmaya başladı. Örneğin Ünaydın'ın hikâyesini anlattığı Affan Efendi, sattığı Eyüp oyuncaklarıyla çağa uyum sağlayamıyarak zor zamanlar geçiren, nihayetinde kapanan bir aktardı. Affan Efendi'nin oyuncuğa dair bütün sermayesi, yirmi-otuz tane çingiraklı teneke düdüük, sekiz-on toprak kumbara, tavana asılı halde dört-beş salıncak, beş-altı kaynana zırlıtısı, yine aynı sayıda kursak düdüük, uçurtma kâğıdı ve dinen mahzursuz gördüğü Karagöz'dü. Çeşit bakımından oldukça sınırlı, biçimce eski olan bu oyuncaklar, *evvelki nesilleri* avutabilirken, *zamane* çocukları için yetersiz ve basitti. Üstelik Affan Efendi'nin hiçbir şekilde

70 "Talebe Yazısı", *Talebe Defteri*, S. 7, 15 Ağustos 1329/28 Ağustos 1913, s. 110; Gökçe Ulus, *II. Meşrutiyet Döneminde Bir Çocuk ve Gençlik Dergisi: Talebe Defteri*, (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Ankara 2014, s. 141.

veresiye oyuncak vermemesi, çocukların hoşuna gitmezdi. Hatta bu durum karşısında çocuklardan biri, hem oyuncakları iyi olan hem de ucuz ve veresiye veren Ligor’dan oyuncak alacağını belirtince Affan Efendi öfkelenerek *Git yumurcak, sen de ondan al, başımı ağrıtm!* diyip çocuğu dükkândan çıkartmıştı. Buradaki vurgudan da anlaşılacağı üzere çocuklar, bir süredir Ligor’dan oyuncak almaktaydı. Zaten Affan Efendi de bir sünnet düğünü esnasında tüm oyuncak sermayesini çocuklara dağıtarak sektörden çekildi. Ancak atlı tramvay ve piyanolarla oynayan çocuklar, bu oyuncaklarla oynamak yerine onları bir kenara koymayı tercih ettiler⁷¹. Günümüzde İstanbul Şehir Müzesi’nde değişik biçimde yaklaşık 28 Eyüp oyuncacı sergilenmektedir: *4 araba, 1 canbaz, 1 beşik, 1 beşik salıncak, 2 çıncın, 1 dönme dolap, 1 tel dolap, 1 iskemle, 2 testi, 2 topaç, 1 kaynana zırılısı, 1 şeytan minaresi, 1 el arabası, 4 davul, 1 trampet, 3 tef, 1 top bulunmaktadır*⁷².

Değişen Çağı Simgeleyen Modern Zamanların Oyuncakları

*Bahçesiz, güneşsiz, oynusuz geçen çocuk hayatına pek acımalıdır*⁷³.

Osmanlı Devleti’nin siyasal ve kültürel alanda yaşadığı yenileşme, 18. yüzyılın başlarına kadar götürülebilen uzun bir süreci ifade etmektedir⁷⁴. Tanzimat Fermanı (3 Kasım 1839) ise Avrupa merkezli bir değişim hareketini sistemli hale getirmesi bakımından önem taşımaktadır. Ancak sosyal ve kültürel alanda yaşanan değişimin toplumsal alana yansımaları çok daha uzun sürede gözlemlenebilmektedir. Üstelik modern olan her bir unsur, farklı zamanlarda toplum tarafından benimsenmekte, geleneksel olanlarsa yeniliklerin karşısında belli bir süre daha varlığını devam ettirmektedir. Örneğin simgesel açıdan Batı kültürünü temsil eden sandalye, masa ve konsol daha fazla olmak üzere koltuk, kanepeler gibi alafranga eşyalar, 18. yüzyılın son çeyreğinde az sayıda gayrimüslim evinde görülürken yaklaşık seksen yıl kadar sonra ciddi oranda artarak en azından seçkin Müslüman evlerinde de yer almaya başlamıştır. 19. yüzyılın ortalarında bir yanda “alafranga” diğer yanda “alaturka” eşyalar, “iki farklı dünyanın ifadesi” olarak hemen her alanda etkisini

71 Koçu, agm., s. 223-224.

72 Eyüp oyuncaklarının resimleri ve açıklamaları için bk. Füsün Kılıç, “Eyüp Oyuncakçılığı ve İstanbul Belediyesi’nin Eyüp Oyuncakları Koleksiyonu”, *Toplumsal Tarihte Çocuk*, haz. Bekir Onur, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1994, s. 132-138.

73 E. B., “Ezhâr-ı Efkar”, s. 7.

74 Yenileşme yönünde atılan adımları, Batı etkisi dışındaki faktörleri de dikkate alarak çok yönlü bir bakış açısıyla değerlendirerek 19. yüzyıl öncesine götüren bir çalışma için bk. Shrine Hamadeh, *Şehr-i Sefa 18. Yüzyılda İstanbul*, çev. İlknur Güzel, İletişim Yayınları, İstanbul 2010, s. 22.

göstermiştir⁷⁵. 19. yüzyılda gündelik hayatta ve maddî kültür unsurlarında gözlemlenen değişim, çocukların oynadığı oyunlara ve oyuncaklara da yansımıştır. Her ne kadar 19. yüzyılın ortalarından itibaren Avrupaî eğitim anlayışı ve sanayi çağının oyuncakları benimsenmeye başlanmış olsa da etkilerinin tam manasıyla görülmesi yüzyılın sonlarında gerçekleşmiştir. Modern çağın oyuncakları, asıl yükselişini II. Meşrutiyet döneminde (1908-1918) eğitim alanında yaşanan dönüşüm sayesinde yakalamıştır.

Osmanlı İstanbul’unda çıkan süreli yayınlarda Avrupa’daki gelişime benzer şekilde çocukların eğitimine katkı sağlayacak oyun ve oyuncakların önemine işaret edilmesi dikkate değerdir. 1870’li yılların süreli yayınları, çocukların oyun oynama hakkını vurgulamakta ancak onlara mahalle aralarında ve sokaklarda oynanan ceviz ve kaydırak gibi oyunlar yerine tatilleri bile değerlendirip ilimle meşgul olarak derslerine çalışmalarını ve kendilerine katkı sağlayacak türden oyun ve oyuncaklarla oynamalarını tavsiye etmektedir. Özellikle *Arkadaş*, çocukluk çağında *zihnin tazeliği* ile bilginin daha kolay öğrenebileceği düşüncesindedir. Çocuklar için gerekli olduğunu kabul etmekle birlikte *zararından başka hiçbir faydası olmayan* sözleriyle nitelediği oyunların oynanmaması gerektiğine dikkat çekmiştir. Ailelerin çocuğuna bir pergel ile yuvarlak/daire çizdirebileceğini, *meşhur* olan oyunlardan da zararsız olanlara izin verebileceğini belirtmiştir. Hem anne hem de babalara seslenerek çocuklarını bu yönde eğitmek için çaba göstermeye davet etmiştir⁷⁶. Emin Osman, 1881’deki yazısında yanlış anlaşılma çekincesiyle özel bir açıklama yaparak ve Avrupa’da bu şekilde uygulanan usulü örnek göstererek oldukça temkinli ifadelerle çocukların oyun oynama hakkının bulunduğunu belirtmiştir. Önerdiği oyun, ancak çocukların ödevlerini yaptıktan, giyinip ebeveyninin elini öpüp hayır duasını aldıktan, uslu bir şekilde okuluna gittikten, hocasının takdirini kazandıktan sonra arta kalan zamanlarda oynanabilir⁷⁷.

75 1785-1875 arasında Osmanlı gündelik hayatı ve maddî kültür unsurlarını değişim ve süreklilik ilişkisi çerçevesinde İstanbul askerî ve beledi kassamına ait tereke kayıtları üzerinden ele alan dikkat çekici şu çalışmaya bakılabilir: Fatih Bozkurt, *Tereke Defterleri ve Osmanlı Maddî Kültüründe Değişim (1785-1875 İstanbul Örneği)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya 2011, s. 263-266, 332-337.

76 “İlim Hakkında Muhavere”, *Arkadaş*, S. 2, 4 Teşrinievvel 1292/16 Ekim 1876; “Çocukluk”, *Arkadaş*, S. 3, 11 Teşrinievvel 1292/23 Ekim 1876; “Tahsil ve Mütalaa ile Vakit Geçirmek”, *Arkadaş*, S. 8, 15 Teşrinisani 1292/27 Kasım 1876; “Çocukluk (1)”, *Arkadaş*, S. 9, 22 Teşrinisani 1292/4 Aralık 1876; Emine Yoran, “*Arkadaş*”, “*Çocuklara Arkadaş*”, “*Çocuklara Talim*” *Dergileri (Metin-İnceleme)*, (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Balıkesir 2019, s. 155-157, 162-163, 207-208, 217-218.

77 Emin Osman, “Ahlak: Bir Çocuğa Oyun Da Lazımdır”, *Bağçe*, S. 20, 20 Şubat Sene 1296/4 Mart 1881, s. 154; Zehra Gümüskılıç, *Bahçe Dergisinin (1880-1881) Çocuk Edebiyatı ve Eğitimine Katkısı Bakımından İncelenmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2016, s. 43-44.

Sürelî yayınlardaki bu yazılar, eğitime verilen önemin artmasıyla birlikte çocuklarını bütünüyle oyun ve oyuncaklardan uzak tutma eğiliminde olan aileleri uyarmanın yanı sıra zamanı daha verimli kullanmaya yönelik oluşan anlayışın yansımaları olarak kabul edilebilir.

Çeşitli özel günlerde çocuklarına oyuncaklar alan ailelerle ilgili bilgilere de rastlanmaktadır. Örneğin 1876’da İstanbul’da doğan Behiç Erkin, babasının kendisine hediye ettiği oyuncakları çok iyi korumaya çalışmasına rağmen bir kısmının kaybolduğunu, kalanların da hâlâ kendisinde bulunduğunu belirtir⁷⁸. 1880 yılı *Arkadaş* dergisinde yer alan bir hikâyede de bir baba, akşamları eve gelirken İzzet adındaki çocuğuna oyuncak getirirdi⁷⁹. 1906’da bir çocuğun babasından oyuncak davul istemesi mizah konusu yapılmıştır. Babası, oyuncakçı dükkânı önünde çocuğunun davul isteğini, kulaklarının zarını patlatacağı gerekçesiyle geri çevirir. Ancak çocuk, bu sözlere itiraz ederek yalnızca babası uyuduğu zamanlarda davul çalacağını vaat eder⁸⁰. 1908 yılı Ramazan ayında bir çocuk, kırmızı renkli balonunu ipinden bileğine bağlamış şekilde babasıyla birlikte alışveriş yapmaktadır. Ancak balon, kalabalık içerisinde iri yarı birinin ilerlediği sırada sıkışarak patlar. Çocuk, her zaman sahip olamadığı *sevgili oyuncakıyla* oynayamadığı için ağlamaya başlar. Babasıysa bir tane daha balon alma sözü verip ardından yerine getirerek ağlayan çocuğunu teskin eder⁸¹. Selim Sırrı da derslerine çalışmalarının mükâfatı olarak kızlarına bebek alan bir baba profili çizmektedir. *Büyük lastik topunu, beyaz tüylü ayını, güzel lepiska saçlı bebeğini* kırmadan oynayıp özenle dolabında saklayan kızlarını överken ailesinin aldığı oyuncaklara değer vermeyip kıran başka çocukları eleştirir⁸². Sürelî yayınlarda yer alan bu tür hikâyeler bütünüyle gerçek, yaşanmış anılar olabileceği gibi okuyucularına bazı temel değerleri kazandırmayı hedefleyen kurmaca yazılar da olabilir.

Peki, çocukların zamanlarının çoğunu oyun ve oyuncaklarla geçirmesinin normal karşılandığı veya aksi yönde daha çok dersleriyle meşgul olmasını gerektiren bir yaş aralığı var mıydı? Bu konuda kesin bilgilerden yoksunuz. Ancak dönemin

78 Behiç Erkin, *Hâtırat (1876-1958)*, haz. Ali Birinci, TTK, Ankara, 2010, s. 14.

79 “Çocuklara Hikâye”, *Aile*, S. 1, 17 Cemaziyelahir 1297/27 Mayıs 1880, s. 13-15.

80 “Oyuncak Dükkânı Önünde:”, *Çocuklara Mahsus Gazete*, C 10, S. 50, 23 Şubat 1321/8 Mart 1906, s. 2; Havva Sena Yaman, *Eski Harfli Dergilerden “Çocuklara Mahsus Gazete” Tahlilî Fihrist-İnceleme-Metin*, (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Konya 2004, s. 406.

81 “Ramazan Mektubu”, *Karagöz*, S. 15, 2 Ramazan 1326/28 Eylül 1908; Bilgehan Çelik, *Karagöz Gazetesi Numara 1-18*, (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Kilis 2016, s. 210-215.

82 Selim Sırrı, “Kızlarıma Öğütlerim 4: Kendine Olan Borcunu Unutma!”, *Çocuk Duygusu*, S. 20, 17 Teşrinievvel 1329/30 Ekim 1913, s. 1-2; Fatma Devrim, *Çocuk Duygusu Dergisi’nin İncelenmesi*, (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), İstanbul 2005, s. 140-141.

sürelî yayınları incelediğinde doğrudan çocuk okurlarını yönlendirmek amacıyla bilinçli şekilde hazırlandığı düşünölen hikâyelerden bazı çıkarımlar yapmak mümkün görünmektedir. 1870'lerin başında *Hazine-i Etfal*'in konuştuğuğu üç çocuktan biri, dokuz yaşına girdiği halde oyuncaklarla oynamayı çok seven arkadaşına zamanını “faydasız” oyunlarla boşa geçirmemesini tavsiye eder. Arkadaşı, zamanında kendisinin de aynı şekilde oyuncaklarla oynadığını söyleyerek itiraz edince, aslında bunun normal olduğunu ama yaklaşık on ay önce oyuncaklarını yaktığını, artık parasını kitaplara harcayacağını ve babasını memnun etmeye çalışacağını belirtir. Ancak “cicili bicili oyuncaklarını” bırakıp ders çalışmaya başlaması için arkadaşını ikna etmeyi başaramaz⁸³. 1890'ların sonlarındaysa doğrudan on üç yaşındaki bir çocuğın anlatımıyla oyun ve eğitim çağı ayırımına dair bazı bilgiler edinmek mümkündür. Mekteb-i Mülkiye'nin idadisinde talebe olan çocuk, ailesi veya öğretmenlerinin bir baskısı bulunmamakla birlikte mahcup düşmemek, öğrenmek ve çalışkan bir “efendi” olmak için derslerine çalıştığını belirtir. Ancak okula gitmesine ve kendine göre zor olan derslerine çalışmasına rağmen oyunlar ve oyuncaklarla da eğlenebildiği sekiz yaşındaki zamanlarını özlemle hatırlamaktadır. Hatta küçüklüğünden kalma oyun araçlarını ve bahçelerindeki küçük arabasını gördükçe hüznünlendiğini dile getirir⁸⁴. Biri 1873-74'te, diğeri de 1898'de yayınlanan her iki hikâyeye göre sekiz ila dokuz yaşlarında çocukların vakitlerini daha çok oyun ve oyuncaklarla geçirdiği, daha sonra eğitime ayrılan zamanda aşamalı bir artış yaşandığı söylenebilir.

Osmanlı aydınları, yaşadıkları çağın oyuncaklar üzerindeki değişimlerini de gözlemlemişlerdir. Bilimsel gelişmelerin oyuncakçılığa yansımalarının farkında olan yazarlar, çocuklara uygun oyuncakların seçilmesi gerektiği konusunda uyarılarda bulunmuştur⁸⁵. Bunlardan M. Bahâeddin, dünyada her şey gibi oyuncakların da zamana, bilimsel ilerlemelere, ihtiyaçlara, genel olarak medeniyetin gelişmişlik düzeyine uygun bir gelişme gösterdiğini belirtmiştir⁸⁶. *Servet-i Fünûn*'da yayınlanan bir yazıda da ilim ve fen asrının gereği olarak *fennî oyuncaklar* icat edilmekte olduğu

83 *Hazine-i Etfal*, (1873-1874), S. 1, s. 3'ten aktaran: Hüseyin Şimşek, *Tanzimat ve Mutlakiyet Dönemi Çocuk Dergilerinin Eğitim Açısından İncelenmesi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2002, s. s. 80-81.

84 “Küçüklük Hatıraları”, *Çocuklara Mahsus Gazete*, C 3/S. 125, 25 Haziran 1314/7 Temmuz 1898, s. 3-4.

85 “Musâhabe-i Nisâiye: Oyun ve Oyuncak”, s. 3.

86 M. Bahâeddin, “Oyuncak”, s. 301.

vurgulanmıştır⁸⁷. 1890’larda Avrupa’da yeni tekniklerle imal edilen, dönemin ifadesiyle *fennî* oyuncakları Osmanlı’daki okuyucularına tanıtan yazılarla karşılaşmak da olasıdır. Örneğin *Tercüman-ı Hakikat*’te Edison’un *uslu ve arsız* çocuklar için iki ayrı oyuncak bebek icat etme fikrinde olduğu duyurulur. Her ikisinde de karın tarafına bir fotoğraf yerleştirilecek olan bu bebek, yan tarafında bulunan manivela çevrildikçe *uslu* çocuklar için çocuk şarkıları ve hikâyeleri söylerken *arsız* çocuklarsa nasihatler anlatacaktır⁸⁸. Oyuncak bebek, bir yandan Avrupa oyuncakçılığının ulaştığı seviyeyi gösteren diğer yandan da çocukların zekâsını geliştiren, çağın bilimsel birikimini öğrenmesini sağlayan bir örnek olarak kullanılmıştır. Artık bu dönemlerde çocukların yaradılışları gereği oyuncaklarla oynamaya mecbur oldukları açıkça ifade edilir. Yeni doğmuş bir bebekte çingrağın, daha büyük bir çocukta düdüğün, genç delikanlıda ney enstrümanının, daha da yaş almış birinde satrancın can sıkıntısını giderme, zihni rahatlatma ve güzel hisler uyandırma bakımından aynı etkiyi oluşturduğuna dikkat çekilerek oyuncakların artık bir ihtiyaç olduğu vurgulanır⁸⁹. Çocuklar, bir ailenin ömrünün faydalı bir meyvesi, gurur ve övünç kaynağı olarak görülür. Hayatlarının ilk evresinde gülme, oynama ve koşma gibi isteklere sahip olduğu belirtilerek ev içerisinde oynanabilecek *zararsız oyuncaklardan* biri olarak lastik balon tanıtılır⁹⁰. 1894 yılında *İkdam*’da yayınlanan bir yazıya göre her çocuğun tutkulu bir şekilde bağlı olduğu oyun ve oyuncak, öncelikle çocukluk çağını akla getirir. Ancak çocuklar, kendi gelişimlerine katkı sağlayacak faydalı oyunlara yönlendirilmelidir. Özellikle erken çocukluk evresi hakkında bilgi veren gazete, hedef kitle olarak kadınları, daha özelden anneleri tercih eder. Çocukların hangi mesleği seçeceği bu erken dönemde belli olmadığı için ilgi gösterdikleri alanın belirlenebilmesi adına onlara her konuda eğitim verilmesi gerektiği dile getirilir. Ancak dikkati bir süre sonra dağılan çocuklar, ya parmağıyla oynamaya ya da başka şeyler düşünmeye başlar. Bu yüzden *İstirahat yeni işlere hazır nakittir* sözüyle yetişkin insanların bile dinlenmeye ihtiyaç duyduğunun altı çizilerek okullarda çocuklar için teneffüsler veya oyun zamanları belirlendiğine dikkat çekilir. Oyuncaklarsa bütünüyle çocuklar için yapılmış olduğu, *oyun çocukların*

87 “Oyuncakçılık”, *Servet-i Fünûn*, s. 228.

88 Yazının devamında “leylek” oyuncakı üzerinden Eyüp oyuncaklarının zihnin gelişimine katkı sağlamadığı gibi aksine daha da gerilemesine neden olduğu ileri sürülmüştür. Bk. “Mevâd-ı Mütenevvia: Edison’un Oyuncakları”, s. 5.

89 M. Bahâeddin, “Oyuncak”, s. 301.

90 Mehmed Süleyman, “Fennî Eğlenceler: Sadık Balon”, *Maarif*, IV/89, 25 Mart 1309/6 Nisan 1893, s. 176.

hakkıdır kaidesine işlerlik kazandırdığı vurgulanır. Ancak özellikle amaca uygun oyuncaklar seçilmesi, zehirli olma ihtimali bulunan yeşil ve kırmızı renklilerden uzak durulması uyarısı yapılarak ailelerin bu konuda dikkatli olması istenir⁹¹.

Resim 6: Oyuncak bebeğine sevgi gösteren bir çocuk.

Kaynak: *Çocuk Dünyası*, Yıl: 2, Nr. 74, 11 Eylül 1330/24 Eylül 1914.

Gazete yazılarında tanıtılan Avrupaî oyuncaklar, Osmanlı topraklarına da ithal edilmekteydi. 1890 yılında Edison'un icat etmeyi tasarladığı oyuncak bebek tanıtılırken, Avrupa menşeli oyuncakların cüzi bir miktarının İstanbul'a ithal edildiği belirtilir⁹². 1894 mali yılına ait dış ticaret verilerine göre Osmanlı Devleti'ne 3.166.839 kuruşluk oyuncak ithal edilmişti⁹³. Bu noktada 1895'te oyuncakçılıkta *fevkalade* ilerleme kaydedildiğine dikkat çekilen bir yazıda, Avrupa'nın *muntazam* surette ürettiği oyuncakların ithal edilmesi dolayısıyla Osmanlı hazinesinin ciddi paralar kaybettiğinin vurgulanması önemlidir⁹⁴. Özellikle sanayileşen Avrupa'nın İstanbul'daki pazarları konumunda olan mağazalar, alafrağa oyuncaklara ulaşmanın aracıydı. Bon Marché, Bazar Allemand ve Jean Sferopoulo gibi mağazalar, verdikleri ilanlarda pek çok alafrağa ürünün yanı sıra türlerini belirtmeksizin oyuncak da sattıklarını duyurmaktaydı⁹⁵. Bazar Allemand, özel ürünleri arasında çocuk arabaları ve bisikletlerin de bulunduğunu nadiren belirtmekteydi⁹⁶. Cenab Şahabeddin, oğlunun oynadığı oyuncaklardan kurşun askerleri Bon Marché'den aldıklarını anlatır⁹⁷. Bon Marché ve Bazar Allemand'ın

91 "Musâhabe-i Nisâiye: Oyun ve Oyuncak", s. 3.

92 Mevâd-ı Mütenevvia: Edison'un Oyuncakçı", s. 5.

93 Güran, *age.*, s. 201.

94 M. Bahâeddin, "Oyuncak", s. 302.

95 Bir örnek için bk. *L'indicateur Oriental - Annuaire-Almanach du Commerce*, haz. Raphael C. Cervati, 1881, s. 12-13, 21.

96 *Annuaire Oriental du Commerce*, haz. Raphael C. Cervati 1900, s. 1556-1557.

97 Cenab Şahabeddin, "Oyunlar ve Oyuncaklar", *Tanin*, S. 88, 14 Teşrinievvel 1324/27 Ekim 1908, s. 6; İlhan Karoğlu, *Tanin Gazetesi İnceleme ve Seçilmiş Metinler (1-300 Sayı)*, (yayınlanmamış yüksek

devrin oyuncak satılan mağazaları olduğu, süreli yayınlar üzerinden de izlenebilmektedir⁹⁸. Dönemin canlı tanıklarından Karay, II. Abdülhamid döneminde (1876-1909) çocuk giyecekleri ve yiyecekleri gibi oyuncakların da Avrupa’dan ithal edildiğini ifade eder. Bunlar arasında *Kürşun askerler, tüfek ve kılıç, gözlerini açıp kapayan ve “mama!” diyen taş bebekler, vagonlar ve lokomotifler, dört köşeli ve resimli tahta parçaları ve nihayet bisikletler* vardır. Ayrıca çember çevirmek, sihirli laterna göstermek ve bazı softaların dinî gerekçelerle karşı çıktığı ama pek ciddiye alınmayarak oynanmaya devam eden futbol da yeni oyun ve oyuncaklar arasındaki yerini almıştır⁹⁹.

19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren artış göstermeye başlayan süreli yayınlar, bir yandan bilhassa okul çağındaki çocukların eğitimine katkı sağlamayı diğer yandan da hikâyeler, ödüllü bilmeceler, bulmacalar, sorular, şiirler, resimler, eğlenceli oyun ve bizzat kendilerinin yapabileceği oyuncak önerileriyle onları eğlendirmeyi hedefleyen eğlence araçları olarak görülebilir. Özellikle resimlerle nasıl oyun araçları ve oyuncaklar yapabilecekleri anlatılarak çocukların yaratıcılıklarını geliştirmelerine katkı sağlamaya çalışmışlar, basit araç-gereçlerle eğlenebileceklerini göstermişler, eğlendirirken öğretmişler ve aynı zamanda okuldaki el işleriyle ilgili eğitime de destek olmuşlardır. Örneğin Mehmed Süleyman, su dolu kapta aşağı ve yukarı hareket edebilen bir dalgıç oyuncuğun nasıl yapılacağını resimli bir şekilde anlatmıştır¹⁰⁰. Yine aynı yazar, kamyandan üfleterek çengelli bir küreyi halka şeklindeki ipe geçirmeyi amaçlayan yeni icat edilmiş *küçük ve eğlenceli* bir oyuncuğun da yapımını resimle tarif etmiştir. Bu *fennî* oyuncuğun aktarlarda ve seyyar satıcılarda satılan, zararlı boyalarla renklendirilmiş oyuncaklardan daha üstün ve güzel, yapımının da gayet basit olduğunu ileri sürmüştür¹⁰¹. Hüseyin Muhiddin, *fennî* bir eğlence olarak fırtınalı bir havada kıvılcım çıkaran bir uçurtma tarifi vermiştir¹⁰². Üsküdar’da Bağdatlı İzzet Efendi adında birininse gökyüzünde başını sallayıp kuyruğunu kıvrarak düdükle çalan uçurtmalar yaptığı duyurulmuştur¹⁰³.

lisans tezi), Tokat 2011, s. 104.

98 Ali Nihad, “Göreneği Suiistimalden Sakınlım”, s. 767.

99 Karay, *age*, s. 21.

100 Mehmed Süleyman, “İhtirâ’at ve Keşfiyât-ı Cedide: Dalgıç”, *Maarif*, III/53, 2 Temmuz 1308/14 Temmuz 1892, s. 15.

101 Mehmed Süleyman, “Yeni Bir Oyuncak”, *Maarif*, III/55, 16 Temmuz 1308/28 Temmuz 1892, s. 47. Yine bir başka örnek için bk. E. Abdi, “Fennî Eğlence: Garip Bir Oyuncak”, *Maarif*, IV/92, 15 Nisan 1309/27 Nisan 1893.

102 Hüseyin Muhiddin, “Fennî Eğlenceler”, *Çocuklara Rehber*, S. 15. 15 Temmuz 1315/27 Temmuz 1899.

103 “Düdüklü Uçurtma”, *Çocuklara Mahsus Gazete*, C. 6, S. 265, 12 Nisan 1317/25 Nisan 1901, s. 7; Yaman, a.g.t., s. 262.

Oyuncaklar, teknik gelişmelerle gerçeklerinin birer kopyası haline geldikçe Osmanlı Devleti ve haliyle ürünü ithal eden tüccar nezdinde sorun oluşturmaya başlar¹⁰⁴. Genel olarak bakıldığında Başkanlık Osmanlı Arşivi'ndeki oyuncaklara ilişkin belgelerin neredeyse tamamı, devlet ve toplum güvenliği açısından çeşitli sakıncalara ve tehlikelere yol açma potansiyeli bulunup bulunmadığının belirlenmesiyle ilgilidir. Örneğin Avrupa'da oyuncakçılığın hayli gelişme gösterdiği 1890'ların başında Müslüman Anadolu kadını kıyafetleriyle hazırlanmış üç yüz on adet oyuncak bebek, ecnebi ülkelere gönderilmek üzere gümrüğe getirilmiştir. Oyuncakların geçişine izin verilme aşamasında yaşanan bir tereddüt, bebeklerden birinin numune olarak gönderilip on günü aşacak bir inceleme başlatılmasına, akabinde ilgili teşebbüsün reddedilmesine neden olmuştur¹⁰⁵. İthal edilen ateşli silahlarla ilgili oyuncakların tehlikeli olup olmadığı, devletin hassasiyet gösterdiği konulardan bir diğerydi. Kireçkapı Gümrüğüne gelen oyuncak sandığının içinden çıkan altı adet revolverden biri incelenmek üzere gönderilmiştir. Revolverlerin oyuncak olduğunun anlaşılmasının ardından gümrükten geçişine izin verilmiş, numune iade edilmiştir¹⁰⁶. Yine Varna'dan İstanbul'a gelen Avusturya'ya ait vapurda *nişan talimine mahsus olan oyuncak nevinden* altı tüfeğe gümrükçe el konulmuştur. Tüfeklerin neden alıkonduğu ve akibetinin ne olduğu bilinmese de devletin gerçeğine çok benzeyen, sakıncalı ve tehlikeli olabilecek türdeki oyuncaklara yönelik hassasiyet gösterdiği anlaşılmaktadır¹⁰⁷. Aynı şekilde Orozdi Bak (Orosdi Back) firmasının İstanbul şubesi direktörlüğünün yüzde sekiz gümrük vergisi ödeyerek Avrupa'dan Beyrut gümrüğüne getirttiği oyuncak tabancaların gümrükten geçişi sorun oluşturmuştur. Çünkü bunlar basit birer tabanca olmaktan öte kâğıt kapsüller de atabilen türdendi. Dolayısıyla hem çocukları silah kullanmaya alıştırmayabilir hem de kapsüller ithali yasak olan tüfeklere de uyum sağlayabilir ve tehlikeye yol açabilirdi. Bu yüzden oyuncakların ve kapsüllerin geçişi Beyrut vilayet gümrüğüne uygun görülmemiştir. Ecnebi tebaanın serbest ticaret anlaşmasına aykırı olduğu gerekçesiyle verilen karara itiraz edeceğinin aşikâr olduğu öngörülmüşse de henüz bu yönde bir şikâyette bulunulmadığı bildirilmiştir. Ancak direktörlük, gümrük vergisi bile ödenmiş oyuncakların geçişine izin verilmesi yönünde bir talepte bulunmuştur¹⁰⁸.

104 Yapucu, agm., s. 1186.

105 BOA., Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi (DH.MKT), 69/47, 7 Haziran 1309/ 19 Haziran 1893; Yapucu, agm., s. 1186.

106 BOA, DH.MKT, 2038/105, 23 Kânunuevvel 1308/4 Ocak 1893.

107 BOA., Yıldız Perakende Evrakı Zaptiye Nezareti Maruzatı (Y.PRK.ZB), 14/63, 22 Teşrinisani 1309/4 Aralık 1893.

108 BOA, Şura-yı Devlet Evrakı (ŞD.), 597/49, 2 Temmuz 1321/15 Temmuz 1905.

Direktörlüğün arzuhali üzerine konu bir süre sonra tekrar gündeme gelmiş ve çoğunluk kararıyla çocuk oyuncakları tabancaların tehlikeli ve zararlı olmadığına, üstelik her tarafa geçişi serbestken sadece Beyrut’a girişinin engellemesinin uygun olmayacağına karar verilmiştir. Oyuncakların kapsüllerininse yasak silahlara uyumlu olduğu ama bunların zaten insanlarda bulunmadığı, sürekli teftiş edilmesi gerektiği uyarısında bulunulmuş, eskiden olduğu gibi gümrükten geçişine izin verilmesi gerektiği bildirilmiştir¹⁰⁹. Çok geçmeden gerçeğine çok benzeyen oyuncak silahların ithaliyle ilgili daha açık bir düzenleme yapılmıştır. Buna göre kapsül kullanılan ve aktarlarla oyuncakçılarda satılan ufak, basit, *harp ve darba* yaramayan tabancaların ithali eskiden beri serbesttir. Ancak uzunluğu on beş, çapı bir buçuk santimetreden az olan ve Tophane-i Âmire tarafından işaret edilen mahzurdan dolayı iki gram barut ile altı gram kurşun atmaya elverişli olmayan tabancaların ithaline izin verilecek diğerleriyse iade edilecektir¹¹⁰. İki gün kadar sonra Galata Gümrüğü’ne gelen tabancaların bu tanıma uygun şekilde namluları bulunduğu, uzaktan kullanıldığında zarar vermeyeceği ama yakın mesafeden tehlikeli olabileceği belirtilerek ithaline izin verilmeyip iade edilmesine karar verilmiştir¹¹¹. Benzer şekilde kâğıttan imal edilmiş çocuk oyuncakları türünden kapsül fişeklerle maytapların da ithali tehlikeli görülerek engellenmeye çalışılmıştır¹¹². Barut ve güherçile (potasyum nitrat) gibi patlayıcı, dolayısıyla da tehlikeli bileşikler içeren havai fişek ve maytap benzeri oyun araçları, bilhassa Trablusgarp ve Balkan Savaşları esnasında devletin gündeminde olmuş, bizzat Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa’nın imzasıyla yasaklanmıştır¹¹³.

Bon Marché’nin Trieste’den getirttiği sigara ağızlıkları gibi hayvan ve fesli insan resimli oyuncakların da gümrükten geçişine izin verilmeyerek iade edilmesine karar verilmiştir¹¹⁴. Bazar Allemand’ın sahibi Mösyö Paluka adına getirtilen yirmi bir adet kurşun harfli ağaç matbaa makinesi ise gerçeği gibi evrak basmaya yarayan türden bir oyuncak olmasından dolayı gümrüğe takılmıştır. Ancak Alman tebaasından olan Paluka, daha önce aynı tür makinelerin geçişine izin verildiği-

109 BOA, BEO, 2682/201149, 1 Eylül 1321/14 Eylül 1905; DH.MKT., 1018/60, 8 Teşrinievvel 1321/21 Ekim 1905.

110 BOA, MV., 113/80, 19 Rebiyülevvel 1324/13 Mayıs 1906.

111 BOA, BEO, 2828/212084, 21 Rebiyülevvel 1324/15 Mayıs 1906.

112 BOA, BEO, 3122/234101, 29 Temmuz 1323/11 Ağustos 1907.

113 Konuyla ilgili pek çok örnekten birkaçı için bk. BOA, Hukuk Müşavirliği İstişare Odası (HR. H.MŞ.İŞO), 59/1, 27 Rebiyülevvel 1330/16 Mart 1912; *MV.* 163/54, 19 Rebiyülahir 1330/7 Nisan 1912.

114 BOA, DH.MKT., 194/29, 21 Kanunuevvel 1309/2 Ocak 1896; Yapucu, agm., s. 1186.

ni belirterek bağı bulunduğu sefaretı aracılığıyla karara itiraz etmiřtir¹¹⁵. Konu devletin gündemini epey meşgul etmiş, matbaa makinelerinin *oyuncak nevinden gibi* görüldüğü ama *ufak tefek şeyler* basmakta kullanılabilceği, dolayısıyla böyle bir ale-tin yalnızca matbaacılar-da bulunabileceği belirtilmiřtir¹¹⁶. Sefaretin talebi ile konu bir kez daha gündeme gelmiş, nihayetinde *gerçekten oyuncak nevinden bir yazı makinesi* olduğu anlaşılan makinelerin Paluka'ya teslim edilmesine karar verilmiřtir¹¹⁷. Dev-let, kalabalık sayılabilecek grupları bir araya getirdiği ve mektep yararına kullanıl-lacak belli bir meblağa karşılık oynandığı gerekçesiyle Kadıköy Kuşdili Çayırı'nda İngiliz gençler tarafından Cumartesi günleri tertip edilen futbol oyunu hakkında da tahkikat yürütmüřtür¹¹⁸. Yine verilen bir jurnalde, Kadıköy Göksu'da bulunan çayırda kadın-erkek yüz kişinin top oynadığı, her Cumartesi aynı organizasyonun tekrarlanacağı bildirilmiřtir¹¹⁹. Osmanlı Devleti, çocukların sağlığını tehdit ettiği gerekçesiyle yiyecek şeklindeki oyuncakları da yakın takibe almıştır. Örneğin kü-lah veya uzunca bir beyaz parça halinde tuhafiyeci dükkânlarında kutular içinde satılan fıravun yılanı veya *anşante* isimleriyle bilinen *oyuncak nevinden* şeylerin tama-mı *zehirli* olarak tanımlanmıştır. Avrupa'dan getirilen bu tür oyuncaklar, güvenli olmadığı için toplatulmalı, tekrar ithal edilmemelidir¹²⁰. Yine Avrupa'dan getirilen rengârenk düdük şekerlerin satın alınmadan önce başkaları tarafından da öttürü-lebilmesi, ardından yenmesi nedeniyle hastalıkların yayılmasını kolaylaştıracağı, üstelik renklendirilmesinde kullanılan boya-ların sağlığı tehdit edeceği gerekçe-le-riyle toplatulmasına ve ithalinin yasaklanmasına karar verilmiřtir¹²¹.

II. Meşrutiyet dönemine gelindiğinde çocukların oynadığı oyun ve oyuncaklarda bazı değişimler gözlemlenmektedir. Bu konuda Cenab Şahabeddin'in Ekim 1908'deki dikkat çekici değerlendirmesinde, bir yandan içinde bulunulan devrin gelişmişlik düzeyinin oyuncaklara yansımaları diğer yandan da çağa ait özelliklerin

115 BOA, DH.MKT., 799/2, 3 Teşrinisani sene 1319/16 Kasım 1903; DH.MKT., 799/2, 18 Teşri-nisani 1319/1 Aralık 1903; BEO, 2271/170261, 25 Kanunusani 1319/7 şubat 1904.

116 BOA, DH.MKT., 1039/5, 15 Temmuz 1322/28 Temmuz 1906.

117 BOA, Y.PRK.ZB., 51/131, 12 şaban 1324/ 1 Ekim 1906.

118 BOA, Y.PRK.ZB., 6/89, 11 Teşrinisani 1306/23 Kasım 1890.

119 BOA, Y.PRK.ZB., 19/73, 29 Haziran 1313/11 Temmuz 1897. Beyoğlu ve Moda'da ikamet eden kadın-erkek altmış kadar kişi de Kuşdili Çayırı'nda "lastik top" oyunu oynamışlardır. Bk. Y.PRK. ZB., 21/119, 23 Ağustos 1314/4 Eylül 1898.

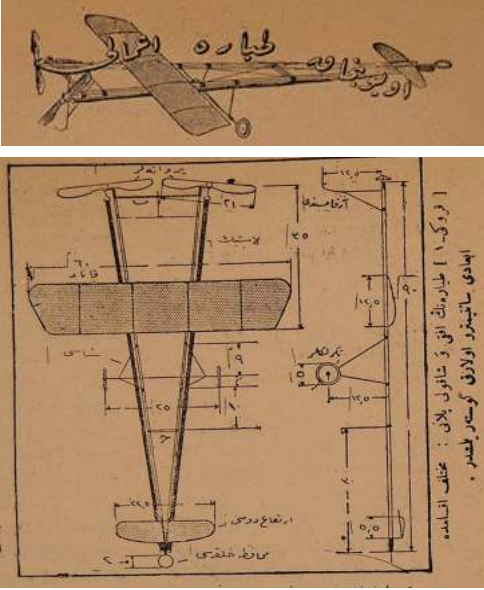
120 BOA, Meclis-i Vâlâ Evrakı (MVL), 873/63, 10 Mayıs 1282/22 Mayıs 1866.

121 BOA, BEO, 1069/80171, 29 Kânunuevvel 1312/10 Ocak 1897.

çocuğun tutum ve davranışlarına etkisi bir arada görülebilir. Yazara göre herkes gibi çocuklar da *fikirleri, sözleri, oyunları, oyuncakları itibarıyla az veya çok doğduğu ve yaşadığı asrın etkisinde kalıp devrin özelliklerini yansıtır*. Bunun için çocukların söz, davranış ve oyunlarını yakından gözlemlemek yeterlidir. Çocukların etraflarında gelişen gerçek olayları küçültüp kendi hayatlarına indirgeyerek oyuna dönüştürdükleri hemen fark edilecektir. Kendi çocuklarının oyuncaklarıyla kurduğu oyun dünyasından örnekler veren yazar, oğlunun Bon Marché’den aldıkları kurşun askerleri ile Uzak Doğu’da cereyan eden Rus-Japon savaşını canlandığı-¹²², kâh Rus komutan Kuropatkin kâh Japon komutan Togo olduğunu ama hangi tarafta yer alırsa alsın hep galip geldiğini anlatır. Oğlu, bazen Waterloo darbesi almamış, mağlubiyet yaşamamış Napolyon da olurdu. Yazar, Hürriyetin İlanı’ndan (23 Temmuz 1908) sonra çocuklarının oyunlarının değiştiğini, en küçüğünün saatlerce gazeteci olup *Yazıyor, yazıyor* diye bağırıp dönemin gazetelerinin isimlerini sayarak odadan odaya gezdiğini belirtir. Ortancası, *Yaşasın vatan. Yaşasın Millet. Yaşasın hürriyet* naraları atarken, en büyüklerinin de *nutuk meraklısı* olduğunu, bunların her birine *meşrutiyet oyunu* denilebileceğini dile getirir. Yorgunluk saatlerinde kızının koltuk, kanepeler, markiz (salon iskemlesi), berjer, komodin ve konsol gibi oyuncaklarıyla *mini mini salonu* düzenlediğini belirtir. Ayrıca kızının uzun etekli, pembe ponje fıstani, dantelli, kurdeleli, çoraplı, iskarpinli, dalgalı saçlı, hatta iç çamaşır, *sevimli, süslü, modaya riayetkâr* ve bir çocuk gibi kırk beş cm. boyunda kocaman bebeği vardır. Kendisinin gözlemine göre kızı, annesiyle yaşadıklarını bebeğine yansıtarak onunla konuşur, kavga eder, barışır, okşar, alkışlar, öper, azarlar, kovar ve tokatlar. Kızı, yatak odası veya yemek odasında bulunan mobilyaların yapım üslubu üzerine büyüklerin konuşmalarını taklit ederek benzer bir tavır sergiler. Ardından kendi çocukluğunda tramvay ve şimendiferin kıymetli ve ender oyuncaklarken artık bisiklet ve otomobilin bile sıradan birer oyuncak haline geldiğine, çocukların da anne ve babalarının anca yirmi beş-otuz yaşında tanıştığı kelimeleri dört-beş yaşlarındayken öğrendiğine dikkat çeker. Oyuncakların bilimin ilerlemesi nispetinde gelişme gösterdiğini belirten yazar, artık oyuncak şeklinde telgraf, telefon, sinematograf makineleri, yürüyen, selam veren, *bonjur* diyen bebeklerin var olduğunu belirtip gelecekte *hakikaten* konuşan bebeklerin yapılmasının imkânsız

122 Rus-Japon Savaşı, 1904-1905 yılları arasında gerçekleşmiştir. Yazının yayınlandığı tarih ise 1908’dir. Ancak henüz savaşın ilk yılında dahi bu muharebeyi yansıtan resimlerin oyuncak kütüphanelerinde yer almaya başladığı, Beyoğlu dükkanlarında satıldığı görülmektedir. Bk. BOA, DH. MKT., 911/56, 14 Teşrinisani 1320/27 Kasım 1904.

olup olmadığı sorusuyla yazısını tamamlar¹²³. Benzer şekilde Güzide isimli yazar, I. Dünya Savaşı (1914-1918) sırasında bir geminin torpillenmesinden hareketle savaş zamanının moda bir oyuncağını tasarlayıp nasıl yapılacağını kadınlara ayırtılarıyla açıklar. Doğrudan kadınlara anlatmasının sebebi, onları oyuncakçılığa teşvik etmektir¹²⁴.

Resim 7: “Oyuncak Tayyare İmalı”.

Kaynak: *Talebe Defteri*, S. 24, 10 Nisan 1330/23 Nisan 1914, s. 392

*havâî eğlencelerle vakitlerini boş yere harcamamaları tavsiyesiyle karşılaşılacaktır*¹²⁶. Dergi, aynı sayısında nefes kuvvetiyle büyük kitapları devirmeyi amaçlayan *güzel bir oyuncak* önerisinde bulunur¹²⁷. Ayrıca çocukların bedenen ve ruhen gelişme göstermesinde oyun ve oyuncağın önemine işaret eden özlü sözlere rastlanmaya

II. Meşrutiyet döneminde doğrudan çocuklara hitap eden çocuk gazete ve dergilerinin belirgin bir şekilde artış gösterdiği görülür. Dönemin en önemli dergilerinden biri olan *Çocuk Duygusu*, ilk sayısında ağır kitapları, felsefi ahlak makalelerini ve dayacağı eleştirirken kendisini çocukların eğitime katkı sağlayan birer oyun ve eğlence aracı olarak gördüklerini duyurur: *Biz çocuklarımızı daha fennî bir sûrette terbiye etmek ve ellerine Eyüp oyuncakı yerine sevimli ve süslü resimlerle müzeyyen gazetemizi vermek istiyoruz*¹²⁵. Yine 1870’lerde *Arkadaş* dergisinde olduğu gibi okulların birkaç aylık tatile girdiği dönemde özel bahçe, kulüp ve fennî eğlence mahallerine sahip olmayan çocukların kaydırak, topaç, uçurtma ve birdirbir gibi

123 Cenab Şahabeddin, “Oyunlar ve Oyuncaklar”, s. 6-7.

124 Güzide, “Oyuncak Ticareti”, s. 45; Bilir, *agt.*, s. 157.

125 Baha Tevfik, “Maksad ve Meslek”, *Çocuk Duygusu*, S. 1, 6 Haziran 1329/19 Haziran 1913, s. 1-2; Devrim, *agt.*, s. 212-213.

126 Said Suzan, “Mektep Tatili”, *Çocuk Duygusu*, S. 6, 10 Temmuz 1329/23 Temmuz 1913, s. 3; Devrim, *agt.*, 282-283.

127 “Nefesteki Kuvvet”, *Çocuk Duygusu*, S. 6, 10 Temmuz 1329/23 Temmuz 1913, s. 8.

başlar: *Bahşesiz, güneşsiz, oyunsuz geçen çocuk hayatına pek acımalıdır. / Oyuncaksız çocuk, tembelliğin adını öğrenmeden acısını tadar*¹²⁸. Dönemin önemli dergilerinden bir diğeri olan *Çocuk Dünyası* yazısız olarak resimlerle yumurtadan kuş yapımını vermiş¹²⁹, çocuk ruhuna iyi geldiğini belirterek sabun köpüğüyle saman çöpü veya huni kullanılarak neler yapılabileceğini anlatmıştır¹³⁰. Bir başka dergi *Mektepli*, büyük bir şişe mantarı, kibrit çöpü, ince teneke gibi malzemelerle yel değirmeninin nasıl yapılacağını resimle açıklamıştır¹³¹. Aynı dergi, okuyucularının vakitlerini boşa geçirmeyip el işlerini geliştirebilmelerine katkı sağlamak için ucuz malzemelerden ve kolayca yapılabilen çıkırığa benzeyen bir topaç tarifi vermiştir¹³². *Talebe Defteri* ise gençlerin uçağa yönelik büyük bir ilgi gösterdiğini gözlemleyerek okuyucularına dört-beş metre kadar yükselebilen, iki yüz elli ila üç yüz metre kadar uçabilen *mükemmel* bir oyuncak uçağın nasıl yapılacağını krokilerle anlatmıştır¹³³. Derginin iki sayı sonrasında siyah kâğıt, mukavva, toplu iğne, çakı, makas gibi evlerde bulunabilecek basit malzemelerle *oyuncak sinematograf* yapımı şekillerle açıklanmıştır¹³⁴.

128 E. B., “Ezhâr-ı Efkar”, s. 7.

129 M. Cemal, “Basit Oyuncaklar: Yumurtadan Kuş”, *Çocuk Dünyası*, S. 26, 5 Eylül 1329/18 Eylül 1913, s. 5; Erikli, *agt.*, s. 151.

130 “Sabun Köpüğünden Neler Yapılır?”, *Çocuk Dünyası*, S. 66, 12 Haziran 1330/25 Haziran 1914, s. 245-246; Erikli, *agt.*, s. 112.

131 “Kolay Oyuncaklar: Yel Değirmeni”, *Mektepli*, S. 1, 15 Mayıs 1329/28 Mayıs 1913, s. yok; Ahmet Durmuş Taşdemir, “*Mektepli*” *Çocuk Dergisi (İndeks, Seçme Metin ve Değerlendirme)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya 2007, s. 17.

132 “Fenni Eğlence ve Oyunlar: Çıkrık Tarzında İpli Topaç”, *Mektepli*, S. 23-24, 5 Kânunuevvel 1329/18 Aralık 1913, s. 407-408; Taşdemir, *agt.*, s. 111.

133 “Oyuncak Tayyare İmalı”, *Talebe Defteri*, S. 24, 10 Nisan 1330/23 Nisan 1914, s. 392-393; Ulus, *agt.*, s. 140.

134 “Oyuncak Sinematograf”, *Talebe Defteri*, S. 26, 8 Mayıs 1330/ 21 Mayıs 1914, s. 429; Ulus, *agt.*, s. 32.

Tablo 2: *Çocuk Dünyası* ve *Çocuk Duygusu* dergilerinde oyuncaklar ve oyun nesneleri¹³⁵

Dergi Adı	Tarih Aralığı	Oyuncaklar/Oyun Nesneleri
Çocuk Dünyası	1913-1914	0,0078 beygir kuvvetinde bir motor/ makineli kelebek/ sihirbaz feneri/ “hem suda hem de havada gezer balon (dirijabl)” /tayyare/ makineli uçurtma/“portatif bir şezlong”/“oyuncak otomobil”/ 0,0098 bargir kuvvetinde bir motoru hâvi fabrika/ “dikiş kutusu”/ futbol/fabrika/uçan daire/“hilekâr kutu”/ güzel bir armonik (mızıka), düdüklü ve buhar ile işleyen bir fabrika/ “Çocuk Dünyası” dretnotu/ “Çocuk Dünyası” mitralyözü/ “Çocuk Dünyası” dikiş makinesi/ “Çocuk Dünyası” salıncağı/ “Çocuk Dünyası” kano otomobili/ “Çocuk Dünyası mavzer tüfeği/ 305 milimetrelilik Krub topu/ “Çocuk Dünyası” tabancası/ saatte 0,02 mil süratle hareket eder ve yarım saatten fazla gezebilir makineli sandal/ marifetli kuş/ sihirli kuş/ 0,0092 beygir kuvvetinde bir motoru hâvi bir kereste fabrikası/ muvâzenet (denge) oyuncuğı/ sihirli pervaneler/ spektroskop/ “Kıymetli kitap”/yaldızlı kitap/kitap/dergi aboneliği/sulu boya takımı/ fotoğraf makinesi/ mürekkepli kalem vs.
Çocuk Duygusu	1913-1914	Hanımefendiye “mükemmel” bir tuvalet takımı, erkeklere de “zarif” bir sinematograf makinesi/ hanımefendiye zarif bir el çantası, erkeklere raylı bir şimendifer/ otomobil/ vapur/ top (lastik)/ futbol/ dürbün/ buharla işleyen fabrika/ “eğlenceli” bir fabrika makinesi/ “hava fatihi gayet güzel” bir tayyare/ erkeklere bir dolduruşta yüz elli kurşun endaht eder (atar) “Çocuk Duygusu” mavzer tüfeği/ “Çocuk Duygusu” salıncağı/ “Çocuk Duygusu” otomobili/ bir kutu boya takımı/ “güzel istifadeli” kitap/büyük kitap/kitap/“zarif” kalem/Dergi abonelikleri vs.

Çocuklara yönelik çıkan süreli yayınların neredeyse tamamında yer alan bilmece, bulmaca vb. soruları doğru cevaplayanlara, kura usulüyle belirlenip kademeli bir şekilde daha basite doğru indirgenmiş, çeşitli mükâfatlar vaat edilmiştir. Bunlar, dönemin çocuklarının ilgi duyduğu oyuncakların ve nesnelere neler olduğunu öğrenmemize imkân sağlaması bakımından büyük öneme sahiptir. Ancak dergilerin bazıları kitap, altı aylık veya yıllık abonelik, kartpostal, takdir varakası, *Çocuk Duygusu* ve *Çocuk Dünyası* gibi daha az sayıdaki dergiye ilgi çekecek düzeyde oyuncaklar vermiştir. Dolayısıyla burada incelenen tüm süreli yayınların tamamı de-

135 Tablo 2, sadece bahsi geçen iki derginin bütünü taranarak tarafımızdan oluşturulmuştur.

ğil doğrudan oyuncak veya oyun nesnesi vaat eden dergiler örnek seçilmiştir¹³⁶. Hemen hemen aynı dönemlerde faaliyet gösteren bu dergiler, kimi zaman kız ve erkek çocuklar için farklı ödüller belirlemiştir. Hatta muhtemelen kendi dergilerinin isimlerinin yazılı olduğu oyuncaklar ve hediyeler dağıtmıştır. Tek seferde yüz elli kurşun atabilen *Çocuk Duygusu* mavzer tüfeği, *Çocuk Duygusu* otomobili, *Çocuk Dünyası* mitralyözü, *Çocuk Dünyası* salıncağı, *Çocuk Dünyası* dikiş makinesi bu tür oyuncaklar içerisinde en dikkat çekenleridir. *Çocuk Duygusu* ve *Çocuk Dünyası*, belli bir sayı sonrasında İstanbul dışındaki okuyucularına da hitap etmeye, onlar için ayrı oyuncaklar ve hediyeler vaat etmeye başlamıştır. Böylece dergiler, hem çocuklara eğlenceli bilgiler, hediyeler ve çeşitli oyuncaklar vermiş hem de doğru cevapları ilerleyen sayılarda yayınlayarak tirajlarını arttırmayı hedeflemiştir.

Sonuç

Eyüp’te oyuncak imalatı, 17. yüzyılın başlarına kadar geri götürülebilse de 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren sanayileşmiş ülkelerin fabrikasyon oyuncakları karşısında önemini kaybetmeye başlamıştır. Ancak bir anda yok olmamış, endüstriyel oyuncak satışı yapan mağazaların yanında bir süre daha varlık göstermeye devam etmiştir. Bunun sebebiyse bir var olma mücadelesi vermeleri değildir. Avrupa oyuncakların İstanbul’da görünmeye başladıkları ilk zamanlarda geniş ölçüde yaygınlık kazanmamış olmasıdır. Dolayısıyla Eyüp oyuncakçıları da eski sanatlarını devam ettirmekte bir sakınca görmemişlerdir. Üstelik ürettikleri oyuncaklar, yüzyılın ortalarında üst sınıf ailelerin çocukları dâhil geniş bir kitle tarafından talep edilmiştir. Bu doğrultuda 1865 doğumlu Ahmed Rasim’in çocukluğunda oynadığı Eyüp oyuncaklarına dair verdiği liste, 1870’ler İstanbul’unda, geç sayılabilecek bir dönemde, hala Eyüp oyuncaklarının çocuklar için önemini devam ettirdiğini göstermesi bakımından dikkate değerdir. Yazar, seyyar oyuncakçının sırtındaki sepete koyduğu oyuncaklardan kaynana zırlıtısı ve trampetin sesiyle mahallelerine geldiğinde, ailelerinin uyarılarına rağmen kendisi gibi diğer çocukların heyecan ve sevinçle camlardan sarktığını ve ardından hemen dışarı fırlayarak oyuncakçının etrafını sarıp öteki mahalleye gidene kadar peşinden *tin tin* yürüdüklerini anlatır. Ayrıca bu liste, günümüze kadar varlığını sürdüren oyuncakların o dönemdeki

136 Oyuncak, bir çocuğun başka birilerine ihtiyaç duymaksızın kendi başına, bağımsız bir şekilde oyun oynamasına imkân sağlayan araç şeklinde tanımlanmıştır. Bk. Onur, *age.*, s. 18-19. Ancak vaat edilen ödüller içerisinde neyin oyuncak olarak alınacağı neyin dışarı bırakılacağı konusu önemli bir problem olmuştur. Çalışmada hedeflenen, çocukların oyun araçlarının ve nesnelерinin tümünü vermek değil asıl olarak modernleşme sürecinde çocukların oyun dünyasına giren modern oyuncakları göstermek olduğu için söz konusu tanıma bağı kalınmaya çalışılmıştır.

karşılıklarının ne olduğunu göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Daha sonra *Talebe Defteri* adlı derginin 1913 yılında yayınladığı *millî oyun ve oyuncaklarımızı* sorduğu listeye bakıldığında 20. yüzyıl başlarında hâlâ Eyüp oyuncaklarıyla oynayan çocukların varlığı görülmektedir. Ancak 19. yüzyılın sonlarından itibaren Avrupa'nın oyuncakçılıkta büyük bir ivme yakalaması, toplumun da modernleşme pratiklerine yönelik ilgisindeki artışa paralel bir biçimde Eyüp oyuncaklarını gözden düşürmüştür.

Eyüp oyuncakçılarının genel olarak sanatlarında geleneği takip edip hiçbir ilerleme gösteremediklerine dair eleştirel gözlemlere de rastlamak mümkündür. Elbette bu tür yazılar, çoğu alanda gözlemlendiği üzere Avrupa merkezli bir modernleşme düşüncesinin hâkim olduğu bir dönemin genel ruhunu yansıtmaktadır. Ancak her ne olursa olsun Eyüp oyuncakçıları, değişim çağına uyum sağlayamamıştır. Eleştiriler, Avrupa oyuncakçılığının gelişme göstermesi nispetinde 1870'lerde biraz cılız ama yüzyılın sonlarına doğru artan şekilde dönemin gazete, dergi, mecmua ve hatıralarına yansımıştır. Eleştiriler, genel olarak Eyüp oyuncakçılarının ustalarının öğrettiklerine bağlı kalıp yeniliğe açık olmadıkları ve ürettikleri oyuncakların çocukların gelişimine katkı sağlamadığı yönündedir. Aynı zamanda çeşitli gazetelerde Almanya ve Fransa oyuncakçılığının yükselişini takip edip çocukların eğitimine ve ülke ekonomisine olumlu katkılarından bahsederek bir anlamda Osmanlı'da da benzer bir gelişmenin gerçekleşmesi için tavsiyelerde bulunmuşlardır. Eyüp oyuncakçılığının eleştirisi ürettikleri oyuncakları da kapsamına almıştır.

Artık 20. yüzyıla girerken seçme şansı verildiğinde çocukların Eyüp oyuncakçı yerine Bon Marché'de satılan albenisi yüksek oyuncakları tercih edeceklerine ilişkin yazılar görmek mümkündür. Alafranga oyuncakların önerilmesinin bir diğer yönü, çocukların eğitimine katkı sağladıklarının düşünülmesiydi. Eğitim anlayışındaki gelişmelerin de etkisiyle artık oyun ve oyuncaklar, çocuklar için yaradılışlarının bir gereği şeklinde değerlendirilmiş, temel bir ihtiyaç olarak görülmüştür. Avrupa menşeli endüstriyel oyuncaklar, bir yandan oyuncak mağazalarıyla diğer yandan dönemin modern gelişmelerini benimseyen Osmanlı aydınlarının süreli yayınlardaki ayrıntılı tanıtım yazıları vasıtasıyla ailelere ve çocuklarına ulaşmaktaydı. Fransızca almanaktan, dönemin hatıralarından, gazete yazılarından ve arşiv belgelerinden görüldüğü üzere Bon Marché ve Bazar Allemand, Avrupa menşeli oyuncak satan mağazalar arasında en meşhur örnekler olarak öne çıkmaktadır. Bu dönemde çocuklarına çeşitli alafranga oyuncaklar alan ailelerden örneklere rastlanmaktadır. Genel anlamda Osmanlı Devleti'nin alafranga oyuncaklara yö-

nelik ilgisi ise güvenlik, sağlık ve toplumsal hassasiyetler ekseninde denetleyici ve sorunlarla karşılaşılması halinde yasaklayıcı bir yaklaşımla şekillenmiştir.

19. yüzyılın ortalarından itibaren eğitime verilen önem nispetinde artış gösteren gazete, dergi ve mecmualar da yayınladıkları bilmece, bulmaca, soru, oyun ve oyuncak yapım önerileri vb. etkinliklerin yanı sıra mükâfat olarak vaat ettikleri hediyeler, bilhassa ilgi çekici oyuncaklarla çocukların eğlence araçlarından biri haline gelmiştir. Bu süreli yayınlar, çocukların oynadığı oyuncaklardaki değişimin izlenebilmesine imkân sağlaması açısından son derece önemlidir. Özellikle çocukların yaşadıkları çağın sosyal, kültürel ve siyasi gelişmelerinden etkilendikleri, bunları oyunlarında ve oyuncaklarında simgeleştirdiği şeklindeki örnekler dikkat çekicidir. Örneğin erkek çocuklar, Uzak Doğu’daki Rus-Japon savaşını, Napoleon Bonaparte’ın galibiyetlerini canlandırır, basındaki niceliksel artışın yaşandığı II. Meşrutiyet yıllarında gazeteci olur, oyunlarında vatan, millet ve hürriyet kavramlarını kullanırdı. Kız çocuklarsa büyüklük olarak gerçeğine yakın oyuncak bebeklerini dönemin kıyafet modasına uygun şekilde giydirdi. Bebeklerle ve diğer oyuncaklarla oynarken annelerinin davranışlarını ve konuşmalarını taklit ederdi. Son olarak benzer bir sürecin İstanbul dışında da yaşanıp yaşanmadığı sorusuyla yapılacak yeni çalışmalar, oyuncağın dönüşüm serüveninin imparatorluk genelinde anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Bu noktada toplumun üst sınıfında yer alan ailelerin çeşitli temaslar ve ilişkiler neticesinde kendi çocukları için alafranga oyuncaklar getirtmesi/getirmesi ve *Çocuk Duygusu*, *Çocuk Dünyası* gibi dergilerin sorduğu soru-bilmece-bulmaca türünden sorularla çeşitli oyuncaklar ve hediyeler vaat ederek zamanla İstanbul dışındaki okuyucularına da hitap etmeye başlamasının sözkonusu sürece katkıda bulunduğu söylenebilir.

KAYNAKLAR**Arşiv Kaynakları****Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)**

Babıâli Evrak Odası (BEO), 1069/80171; 1440/107991; 1447/108475; 2271/170261; 2682/201149; 2828/212084; 3122/234101.

Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi (DH.MKT), 69/47; 194/29; 799/2; 911/56; 1039/5; 2038/105; 1018/60.

Hukuk Müşavirliği İstişare Odası (HR.HMŞ.İŞO.), 59/1.

Meclis-i Vâlâ Evrakı (MVL.), 873/63.

Meclis-i Vükela Mazbataları (MV.), 113/80; 163/54.

Şura-yı Devlet Evrakı (ŞD.), 597/49.

Yabancı Arşiv Makedonya (YB.021), 79/94.

Yıldız Perakende Evrakı Zaptiye Nezareti Maruzatı (Y.PRK.ZB.), 6/89; 19/73; 21/119.

Yıldız Sıhhiye Nezareti Maruzatı (Y.PRK.SH.), 6/10.

Sürelî Yayınlar

Aile, S. 1.

Annuaire Oriental du Commerce, haz. Raphael C. Cervati, 1889-1890; 1891; 1892; 1893; 1894; 1895; 1896-1897; 1898; 1900; 1901; 1902; 1903; 1904; 1909; 1912; 1913, 1914.

Indicateur Oriental Annuaire du Commerce, haz. Raphael C. Cervati, 1883; 1885; 1888.

L'indicateur Ottoman Annuaire-Almanach Commerce: haz. Raphael C. Cervati, 1881.

Arkadaş, S. 2; 3; 4; 8; 9.

Bağçe, S. 20.

Bilgi Yurdu Işığı, S. 3.

Ceride, S. 44.

Çocuk Duygusu, S. 1-60.

Çocuk Dünyası, S. 1-75.

Çocuklara Mahsus Gazete, C. 3, S. 125; C. 10, S. 50; C.6, S. 265.

Çocuklara Rehber, S. 15.

İkdam, S. 77.

Karagöz, S. 15.

Maarif, S. 53; 55; 89; 92.

Malumat, S. 73.

Mektebli, S. 1; 23-24.

Mümeyyiz, S. 13; 15.

Servet-i Fünûn, S. 227; 556; 665.

Talebe Defteri, S. 7; 24; 26.

Tanin, S. 88.

Tercüman-ı Hakikat, S. 3473.

Vakit, S. 121.

Araştırma ve İnceleme Eserler

“Eyyubsultan Oyuncakları”, *İstanbul Ansiklopedisi*, C X, Koçu Yayınları, İstanbul 1971.

Akın, Sunay, *Kırdığımız Oyuncaklar*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2021.

Akyürekli, Ramiz, “Oyuncakçılığın Doğuşu ve İnkişafı”, *Oyuncaklı Dünya*, V Yayınları, Ankara, 1992.

Alus, Sermet Muhtar, “Eyüp Oyuncakları”, *Tarih Hazinesi*, II/14, Aralık 1951.

And, Metin, *Oyun ve Bügü*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2019.

And, Metin, “Kültürler Kavşağında Oyun ve Oyun Nesnelерinin Tarihi”, *Toplumsal Tarihte Çocuk*, haz. Bekir Onur, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1994.

Akın, Nur, *19. Yüzyılın İkinci Yarısında Galata ve Pera*, Literatür Yayınları, İstanbul 2011.

Andı, Kübra, *Servet-i Fünûn Mecmuasının Sistematik İndeksi (1891-1901)*, (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), İstanbul 1997.

- Araz, Yahya, *16. Yüzyıldan 19. Yüzyıl Başlarına Osmanlı Toplumunda Çocuk Olmak*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2017.
- Ataman, Sadi Yaver, *Türk İstanbul*, haz. Süleyman Şenel, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı, İstanbul 1997.
- Balkhane Nazırı Ali Rıza Bey, *Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı*, haz. Ali Şükrü Çoruk, Kitabevi, İstanbul 2011.
- Baronyan, Hagop, *İstanbul Mahallelerinde Bir Gezinti*, çev. P. Hilda Teller Babek, Can Sanat Yayınları, İstanbul 2014.
- Basmacıyan, Krikor Hagop, *Şark'ta Toplumsal ve Dinsel Hayat*, çev. Altuğ Yılmaz, Aras Yayıncılık, İstanbul 2005.
- Bilir, Nurhan, *Ceride ve Bilgi Yurdu Işığında Mecmualarının İnceleme ve İndeksi*, (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), İstanbul 2013.
- Bozkurt, Fatih, *Tereke Defterleri ve Osmanlı Maddî Kültüründe Değişim (1785-1875 İstanbul Örneği)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya 2011.
- Çelik, Bilgehan, *Karagöz Gazetesi Numara 1-18*, (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Kilis 2016.
- Çiğçi, Selahattin, *İkdam Gazetesinin Sistemik İndeksi (1894-1904)*, (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), İstanbul 2000.
- Devrim, Fatma, *Çocuk Duygusu Dergisi'nin İncelenmesi*, (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), İstanbul 2005.
- Erikli, Besime Ceylan, *"Çocuk Dünyası" Dergisinin Halk Edebiyatı ve Folklor Ürünleri Açısından İncelenmesi*, (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Balıkesir 2019.
- Erkin, Behiç, *Hâtrât (1876-1958)*, haz. Ali Birinci, TTK, Ankara 2010.
- Evlîyâ Çelebi, Evlîyâ Çelebi Seyahatnamesi: İstanbul*, 1. kitap-2. Cilt, haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, YKY, İstanbul 2014.
- Fındıkcı, Hatice Şahin, *Servet-i Fünûn Dergisi (651-754. Sayılar) -İnceleme ve Seçilmiş Metinler-*, (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Sivas 2019.
- Geleş, Fadime, "Eyüp Oyuncakçıları", *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla Eyüpsultan Sempozyumu V*, Eyüp Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul 2002.

- Gümüşkılıç, Zehra, *Bahçe Dergisinin (1880-1881) Çocuk Edebiyatı ve Eğitime Katkısı Bakımından İncelenmesi*, (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), İstanbul 2016.
- Güran, Tevfik, *Osmanlı Devleti’nin İlk İstatistik Yıllığı 1897*, C V, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara 1997.
- Hamadeh, Shrine, *Şehr-i Sefa 18. Yüzyılda İstanbul*, çev. İlknur Güzel, İletişim Yayınları, İstanbul 2010.
- Hamsun, K.-Andersen, H. C., *İstanbul’da İki İskandinav Seyyah*, çev. Banu Gürsaller-Syvertsen, YKY, İstanbul 2017.
- Karay, Refik Halid, *Üç Nesil Üç Hayat*, İnkılâp Kitapevi, İstanbul 2009.
- Karoğlu, İlhan, *Tanın Gazetesi İnceleme ve Seçilmiş Metinler (1-300 Sayılar)*, (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Tokat 2011.
- Kılıç, Fusun, “Eyüp Oyuncakçılığı ve İstanbul Belediyesi’nin Eyüp Oyuncakları Koleksiyonu”, *Toplumsal Tarihte Çocuk*, haz. Bekir Onur, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1994.
- Koçu, Reşad Ekrem, “Affan Efendi (Oyuncakçı)”, *İstanbul Ansiklopedisi*, C I, Tan Matbaası, İstanbul 1958.
- Köseoğlu, Hatice, *Tercüman-ı Hakikat Gazetesi (3001-3500. Sayılar) İnceleme ve Seçilmiş Metinler*, (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Sivas 2014.
- Murad Efendi, *Türkiye Manzaraları*, çev. Alev Sunata Kırım, Kitap Yayınevi, İstanbul 2007.
- Niemann, Helmut, “Oyuncakın Gelişim Tarihi”, çev. Bekir Onur, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, XXIV/1, 1991.
- Nutku, Özdemir, “Osmanlı Şenliklerinde Çocuk”, *Toplumsal Tarihte Çocuk*, haz. Bekir Onur, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1994.
- Okay, Cüneyd, *Osmanlı Çocuk Hayatında Yenileşmeler 1850-1900*, Kırkambar Kitaplığı, İstanbul 1998.
- Onur, Bekir, *Oyuncaklı Dünya*, V Yayınları, Ankara 1992.
- Önder, Nabey, “Türkiye’de Oyuncakçılık”, *Folklor Halkbilim Dergisi*, IV/35, Ekim 1986.

- Öztan, G. Gürkan, *Türkiye’de Çocukluğun Politik İnşası*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2011.
- Scognamillo, Giovanni, “Beyoğlu Oyuncakçıları”, *Toplumsal Tarihte Çocuk*, haz. Bekir Onur, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1994.
- Stearns, Peter N., *Çocukluğun Tarihi*, çev. Hilal Dikmen-Büşra Uçar, Dedalus, İstanbul 2018.
- Şimşek, Hüseyin, *Tanzimat ve Mutlakiyet Dönemi Çocuk Dergilerinin Eğitim Açısından İncelenmesi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2002.
- Taşdemir, Ahmet Durmuş, “Mektebli” Çocuk Dergisi (İndeks, Seçme Metin ve Değerlendirme), (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Sakarya 2007.
- Tilgen, Nurullah, “Eyüp Oyuncakçıları”, *Türk Folklor Araştırmaları*, VI/121, Ağustos 1959.
- Tütün, Gönül, “Tarihi Eyüp Oyuncakları”, *Müzeler, Oyunlar, Oyuncaklar ve Çocuklar*, haz. Dilek Martal Canko, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir 2014.
- Ulus, Gökçe, *II. Meşrutiyet Döneminde Bir Çocuk ve Gençlik Dergisi: Talebe Defteri*, (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Ankara 2014.
- Yalçınkaya, Tosun, “Çocukların Sevinci Eyüp Oyuncaklarıydı”, *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla Eyüpsultan Sempozyumu V*, Eyüp Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul 2002.
- Yaman, Havva Sena, *Eski Harfli Dergilerden “Çocuklara Mahsus Gazete” Tahlilî Fihrist-İnceleme-Metin*, (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Konya 2004.
- Yapucu, Olcay Pullukçuoğlu, “Osmanlı Kentlerinde Oyuncak Satıcıları”, *Geçmişten Günümüze Şehir ve Çocuk*, C II, ed. Osman Köse, Canik Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun 2016.
- Yıldırım, Nuran, *Hastane Tarihimizde Bir Kutup Yıldızı Hamidiye Etfal Hastanesi*, Şişli Etfal Eğitim ve Araştırma Hastanesi, İstanbul 2010.
- Yılmaz, Rüştü, *Servet-i Fünun Dergisi (547-650. Sayılar) -İnceleme ve Seçilmiş Metinler-*, (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Sivas 2019.
- Yoran, Emine, “Arkadaş”, “Çocuklara Arkadaş”, “Çocuklara Talim” Dergileri (Metin-İnceleme), (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Balıkesir 2019.